บทที่ 1

บทนำ

1.1 บทนำ

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 (ปี 2505-2509) ถึงฉบับที่ 9 ในปัจจุบัน (2545-2549) ส่งเสริมให้มีการพัฒนาอาชีพต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางเกษตรกรรม มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกและเร่งการเพิ่มผลผลิตโดยการใช้ปุ๋ยและสารเคมี เนื่องจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะสมกับสมรรถนะของพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่เกษตรกรรมมีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มมากขึ้นจนส่งผลกระทบต่อคุณภาพทรัพยากรดินและน้ำ ทั้งยังมีผลต่อเนื่องไปถึงคุณภาพของผลผลิตทางการเกษตร มีการปนเปื้อนสารเคมีในผลผลิตนั้น แต่ระยะยาวปริมาณผลผลิตต่อไร่กลับลดลง (คณะอนุกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2538) เกิดผลเสียต่อเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของประเทศ ดังนั้นความพยายามที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรดินและน้ำควบคู่ไปกับการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นลุ่มน้ำหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ ปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2457) มีประชากรประมาณ 1.6 ล้านคน ส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ สวนยางพารา นาข้าว สวนปาล์ม และนากุ้ง (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและคณะ, 2548ก) อย่างไรก็ดีการทำเกษตรกรรมที่ขาดการจัดการที่ดี การใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลานานโดยขาดการบำรุงรักษา รวมถึงการใช้ที่ดินและทรัพยากรอย่างไม่เหมาะสม (อาทิ บุกรุกถางป่าในที่ที่มีความลาดชันสูงเพื่อปลูกยางพารา บุกรุกทำลายป่าพรุเพื่อใช้ประโยชน์จากไม้ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าหรือทุ่งหญ้าให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม) (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548ข) ล้วนแต่ก่อให้เกิดการชะล้างพังทลายของดิน และการสะสมของตะกอนและสารอาหารพืชในแหล่งน้ำ

ปัญหาการสูญเสียดินในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญยิ่ง เพราะนอกจากจะส่งผลให้ทรัพยากรดินเสื่อมโทรม ยังทำให้ปริมาณสารอาหารพืชในดินสูญเสียไปกับการชะล้างหน้าดิน และลงสู่แหล่งน้ำ (จักรกฤษณ์ มโนธรรม, 2532; พันธ์ทิพย์ กล่อมเจ็ก, 2540; Cook and Williams, 1975) ไนโตรเจนและฟอสฟอรัสที่เข้าสู่แหล่งน้ำมากเกินไปก่อให้เกิดปัญหา

ยูโทรฟิเคชัน (Eutrophication) ซึ่งพบว่าปัญหายูโทรฟิเคชันที่เกิดขึ้นในแหล่งน้ำต่างๆ เกือบทั้งหมดมีสาเหตุจากสารอาหารพืชที่ถูกชะมาจากพื้นที่เกษตรกรรม และชุมชนในลุ่มน้ำนั้นๆ (Carpenter *et al*., 1998a; Janson *et al.*, 2003) ซึ่งจัดว่าเป็นแหล่งกำเนิดมลพิษแบบไม่ทราบตำแหน่งแน่นอน (Non point source) ทำให้การจัดการมลพิษเป็นไปได้ยาก เนื่องจากไม่สามารถประเมินภาพรวมของมลพิษที่อาจจะเกิดขึ้นได้ แม้ว่าในประเทศไทย ปัญหายูโทรฟิเคชันที่เกิดจากไนโตรเจนและฟอสฟอรัสที่ถูกพามากับหน้าดิน รวมถึงถูกชะพารวมทั้งไหลบ่ามาพร้อมกับน้ำ จะยังไม่ก่อปัญหารุนแรงเหมือนในต่างประเทศ แต่การศึกษาปริมาณและสภาวะทางกายภาพเคมีที่ควบคุมการแพร่กระจายของธาตุอาหารทั้งสองชนิดในดินยังมีน้อย และยังขาดการมองในภาพรวมทั้งระบบลุ่มน้ำ ทำให้ไม่สามารถคาดการณ์ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ดังนั้น การศึกษาการแพร่กระจาย และปัจจัยควบคุมของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จึงเป็นข้อมูลที่มีความสำคัญต่อการวางแผนเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในภาพรวมทั้งระบบต่อไป นอกจากนี้ได้มีการนำระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographical information system; GIS) มาใช้ในการศึกษาตั้งแต่ขั้นตอนการเก็บตัวอย่าง และใช้เป็นเครื่องมือที่จะนำเสนอการแพร่กระจาย ศึกษาศักยภาพการชะพาของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดิน เพื่อช่วยให้วิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น (Langhammer, 2001; Mtetwa *et al*., 2002; Langhammer, 2004; Lark and Ferguson, 2004)

ในการศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาการแพร่กระจายของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และหาความสัมพันธ์ระหว่างการสะสมของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสกับปัจจัยพื้นฐานทางกายภาพเคมีของดิน ตามลักษณะการใช้ที่ดิน และสภาพธรณีสัณฐานของพื้นที่ ตลอดจนศึกษาศักยภาพเบื้องต้นของการชะพาไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

1.2 แหล่งกำเนิดมลพิษที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นอน (Non point source pollution)

การปนเปื้อนของสารมลพิษในดินโดยทั่วไปมีสาเหตุมาจากแหล่งกำเนิดมลพิษ 2 ประเภท คือ แหล่งกำเนิดมลพิษที่ทราบตำแหน่งแน่นอน (Point source pollution) และแหล่งกำเนิดที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นอน (Non point source pollution) แต่เนื่องจากการตรวจสอบและควบคุมมลพิษจากแหล่งกำเนิดที่ทราบตำแหน่งแน่นอนมีความเป็นไปได้ และสามารถดำเนินการได้ครอบคลุมมากกว่า ในขณะที่การตรวจสอบและควบคุมมลพิษจากแหล่งกำเนิดที่ไม่ทราบตำแหน่ง

แน่นอนจะกระทำได้ยาก ครอบคลุมพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรม และผู้คนจำนวนมาก ดังนั้น แหล่งกำเนิดมลพิษที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นอน จึงเป็นแหล่งกำเนิดที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการปนเปื้อนของสารมลพิษโดยเฉพาะไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดิน การสะสมของสารมลพิษดังกล่าวในดินอาจเป็นแหล่งแพร่กระจายสารมลพิษไปสู่สิ่งแวดล้อม และก่อให้เกิดผลกระทบที่รุนแรงตามมาได้

แหล่งกำเนิดมลพิษที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นอน (Non point source pollution) หมายถึง แหล่งกำเนิดที่ไม่ทราบตำแหน่งที่ปล่อยแน่นอน (สมาคมวิศวกรรมสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย, 2548) มีลักษณะกระจัดกระจายเป็นพื้นที่กว้างขวาง (ชูจิตต์ เครือตราชู เกียรติ์อนันต์ชัย, 2542) โดยจะปล่อยสารมลพิษเข้าสู่สิ่งแวดล้อมในรูปของการไหลบ่า (Overland flow) การซึมผ่านชั้นใต้ดิน (Underground seepage) และการแพร่กระจายในบรรยากาศ (Through the atmosphere) มักจะมีรูปแบบการปล่อยมลพิษไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับกิจกรรมต่างๆ ตามการใช้ประโยชน์ที่ดิน ฤดูกาล และปัจจัยอื่นๆ เช่น กิจกรรมการเกษตร ภาวะฝนตกหนัก และการก่อสร้าง เป็นต้น (Carpenter *et al*., 1998a)

นอกจากนี้แหล่งกำเนิดมลพิษที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นอนยังเป็นสาเหตุทำให้เกิดการปนเปื้อนของสารมลพิษในดิน โดยทั่วไปเกิดจากน้ำท่าที่ไหลผ่านพื้นที่เกษตรกรรม และพื้นที่เมือง ทำให้สารมลพิษถูกน้ำพัดพาแพร่กระจายไปสู่สิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถจัดแบ่งกิจกรรมหลักๆ ที่ทำให้เกิดการปนเปื้อนของสารมลพิษในดินโดยสรุปได้ดังนี้

1) พื้นที่เกษตรกรรม

- การใช้ปุ๋ยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรทั้งในรูปของปุ๋ยอินทรีย์ (Organic fertilizer) และปุ๋ยอนินทรีย์ (Inorganic or chemical fertilizer) จัดเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดการปนเปื้อนของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดินเพิ่มขึ้น โดยไนโตรเจนและฟอสฟอรัสที่สะสมในดินจะถูกชะพาและแพร่กระจายลงสู่แหล่งน้ำ การติดไปกับอนุภาคของดิน และการซึมลงสู่น้ำใต้ดิน ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ส่งผลให้เกิดปัญหายูโทรฟิเคชันในแหล่งน้ำตามมาได้

- การกร่อนของดินจากการใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะสม เช่น การเพาะปลูกพืชที่ขาดสิ่งปกคลุมหน้าดิน การทำการไถพรวนไม่ถูกวิธี และการทำเหมืองเปิด ฯลฯ ก่อให้เกิดการแพร่กระจายของธาตุอาหารพืช และอนุภาคดินลงสู่แหล่งน้ำเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นการใช้ที่ดินบางประเภทอาจจะส่งผลกระทบต่อคุณสมบัติทางเคมีของดินได้ เช่น การใช้ปูนขาวที่มากเกินไปทำให้เกิดการเร่งให้ดินเป็นด่าง การทำนาเกลือทำให้เกิดการสะสมของเกลือบริเวณผิวหน้าดินจนไม่สามารถปลูกพืชได้

และอาจส่งผลให้แหล่งน้ำในบริเวณข้างเคียงมีคุณภาพลดลงจนไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เป็นต้น

- การใช้สารเคมีฆ่าแมลงและกำจัดศัตรูพืช เพื่อป้องกันการทำลายพืชผลทางการเกษตร ก่อให้เกิดปัญหาสารพิษตกค้างในดิน เช่น สารพิษในกลุ่มออร์แกโนฟอสเฟต และคาร์บาเมท เป็นต้น ซึ่งอาจมีฤทธิ์ตกค้างยาวนานจนส่งผลเสียต่อภาวะสมดุลหรือห่วงโซ่อาหารตามธรรมชาติได้ในที่สุด

2) พื้นที่เมือง

- การก่อสร้างโดยไม่มีมาตรการควบคุมป้องกันที่ดีพอ อาจส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมได้ในหลายทาง เช่น การพัดพาฝุ่นและตะกอนดินปริมาณมากลงสู่แหล่งน้ำ การทิ้งขยะสิ่งปฏิกูล น้ำเสียจากกิจกรรมการก่อสร้างและที่พักอาศัยของคนงาน เป็นต้น

- การรั่วของท่อน้ำเสีย บ่อเกรอะ บ่อซึม และการปล่อยน้ำเสียจากชุมชนซึมลงดิน อาจทำให้เกิดการปนเปื้อนของสารอินทรีย์ ไนโตรเจนในรูปของอินทรีย์ไนโตรเจน และฟอสฟอรัสในรูปของอินทรีย์ฟอสฟอรัสได้

- การทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูลเป็นแหล่งกำเนิดสำคัญที่ทำให้เกิดการปนเปื้อนของสารมลพิษในดินได้ ขยะจากชุมชน โดยทั่วไปจะก่อให้เกิดการปนเปื้อนในรูปของสารอินทรีย์ อินทรียไนโตรเจน และอินทรียฟอสฟอรัส แต่อาจก่อให้เกิดการปนเปื้อนของสารพิษ เช่น ยาฆ่าแมลง สารกัดกร่อน และวัตถุมีพิษได้ ถ้าเป็นการทิ้งขยะอันตราย (Hazardous waste) หรือขยะอุตสาหกรรม

นอกจากกิจกรรมดังกล่าวแล้ว ยังอาจมีแหล่งกำเนิดอื่นที่ก่อให้เกิดการปนเปื้อนของสารมลพิษลงสู่ดิน เช่น การปนเปื้อนสารมลพิษในบรรยากาศที่เกิดจากการเผาไหม้ เป็นต้น

เนื่องจากดินทำหน้าที่เป็นแหล่งรองรับของเสียจากกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ทั้งจากทางอากาศและน้ำ โดยดินจะทำหน้าที่เสมือนตัวกรองด้วย โดยอาศัยสมบัติบางประการ แต่ความสามารถในการรองรับและการกรองสารพิษของดินนั้นมีขีดจำกัด หากสารพิษในสิ่งแวดล้อมยังคงเพิ่มมากขึ้นต่อไป ก็จะทำให้คุณภาพดินเสื่อมโทรมลงจนกลายเป็นแหล่งสะสมของมลพิษ (ศุภมาศ พนิชศักดิ์พัฒนา, 2545) สารมลพิษที่ปนเปื้อนและสะสมในดินอาจแพร่กระจายไปสู่สิ่งแวดล้อมได้ในหลายทาง คือ ถูกพืชนำไปใช้และสะสมไว้ในพืช ถูกพัดพาลงสู่แหล่งน้ำโดยการไหลบ่าหน้าดิน ถูกชะซึมลงสู่ล่งน้ำใต้ดิน การกร่อนดิน และความชื้นและละอองน้ำจากดิน อาจสามารถแพร่กระจายสารมลพิษสู่สิ่งแวดล้อมได้ เช่น เมื่อมีการทิ้งมูลสัตว์ เช่น มูลสุกร ในปริมาณ

มากลงไปในดิน ก็อาจทำให้น้ำ ฝนในบริเวณดังกล่าวมีปริมาณแอมโมเนียสูงกว่าน้ำฝนในบริเวณอื่นๆ และอาจทำให้แหล่งน้ำที่อยู่ใกล้เคียงมีปริมาณแอมโมเนียในน้ำสูงขึ้นด้วย

1.3 แหล่งที่มาของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดิน

1.3.1 ไนโตรเจนในดิน

1.3.1.1 แหล่งที่มาของไนโตรเจนในดิน

ไนโตรเจนในดินไม่ได้มาจากแหล่งแร่และหินที่เป็นวัตถุต้นกำเนิด แต่แหล่งที่มาของไนโตรเจนในดินมาจาก 3 แหล่งที่สำคัญ คือ การตรึงแก๊สไนโตรเจนในอากาศโดยอาศัยจุลินทรีย์ ไนโตรเจนที่ได้จากบรรยากาศซึ่งเป็นไนโตรเจนที่มาจากธรรมชาติ และไนโตรเจนจากการใส่ปุ๋ยในพื้นที่เกษตรกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (สมชาย องค์ประเสริฐ, 2531; คณาจารย์ภาควิชาปฐพีวิทยา, 2544; วิเชียร จาฏุพจน์, 2549)

1) การตรึงแก๊สไนโตรเจนจากอากาศ

จุลินทรีย์ในดินจะตรึงไนโตรเจนในอากาศซึ่งเป็นรูปแบบทางเคมีที่พืชนำไปใช้ไม่ได้ ให้เป็นแอมโมเนียอิออน หรือไนเทรตอิออน ซึ่งเป็นอนินทรียไนโตรเจน ที่เป็นองค์ประกอบของเซลล์จุลินทรีย์ โดยอนินทรียไนโตรเจนเหล่านี้เป็นสารอาหารในรูปที่พืชนำไปใช้ได้

2) ไนโตรเจนที่ได้จากบรรยากาศ

ขณะเกิดฝนฟ้าคะนอง ฟ้าแลบ ฟ้าร้อง แก๊สไนโตรเจนในอากาศจะถูกออกซิไดส์ (Oxidize) ไปเป็นไนตรัสออกไซด์ (Nitrous oxide: N_2O), ไนตริกออกไซด์ (Nitric oxide: NO) และไนโตรเจนไดออกไซด์ (Nitrogen dioxide: NO_2) ซึ่งละลายในน้ำฝนตกลงมายังพื้นโลก กระบวนไนตริฟิเคชันในดินจะเปลี่ยนไนโตรเจนที่ละลายในน้ำเหล่านี้เป็นแอมโมเนียมอิออน และไนเทรต-อิออน แต่ไนเทรตอิออนจะสูญเสียได้ง่าย โดยการเปลี่ยนรูปเป็นแก๊สต่างๆ ถูกชะละลายลงสู่ดิน

3) ไนโตรเจนที่ได้จากปุ๋ย

การใส่ปุ๋ยไนโตรเจนในดินมักพบมากในระบบเกษตรกรรมที่ต้องการผลผลิตสูง ซึ่งจัดว่าเป็นแหล่งกำเนิดมลพิษแบบไม่ทราบตำแหน่งแน่นอน ที่สำคัญที่ก่อให้เกิดมลสารในดิน การปนเปื้อนของแหล่งน้ำใต้ดิน ถูกชะพาลงสู่แหล่งน้ำและระบบนิเวศของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ดังนั้นถ้ามีการจัดการดินที่ดีพืชจะได้รับไนโตรเจนอย่างเพียงพอต่อความต้องการของพืชแต่ละชนิด

แต่ถ้ามีปริมาณมากเกินไปอาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมได้ ส่วนปุ๋ยอินทรีย์มักใช้ในการปรับปรุงดิน และช่วยเพิ่มประสิทธิภาพให้กับปุ๋ยเคมี นอกจากนั้นกระบวนการทางการเกษตร เช่น การไถกลบตอซังก็เป็นการเพิ่มปุ๋ยไนโตรเจนในดินตามธรรมชาติเมื่อตอซังเหล่านี้ย่อยสลาย

1.3.1.2 ปฏิกิริยาการเปลี่ยนรูปของไนโตรเจนในดิน

กิจกรรมของจุลินทรีย์ในดินก่อให้เกิดกระบวนการทางชีวเคมี โดยการเปลี่ยนรูปทางเคมีของไนโตรเจน หรือที่เรียกว่ากระบวนการ “Mineralization” อนินทรียไนโตรเจนที่ได้จะอยู่ในรูปที่พืชสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ กระบวนการดังกล่าวประกอบด้วย 3 กระบวนการย่อย ดังนี้

1) อะมิไนเซชัน (Aminization)

อะมิไนเซชันเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดสารประกอบเอมีนและกรดอะมิโน โดยจุลินทรีย์ที่ใช้คาร์บอนจากอินทรียวัตถุจะปล่อยเอนไซม์ออกมาย่อยสลายโปรตีนเปลี่ยนเป็นสารประกอบเอมีน และกรดอะมิโนชนิดต่างๆ ดังสมการ 1-1

$$\text{โปรตีน} \xrightarrow[\text{digestion}]{\text{enzymatic}} \underset{\text{เอมีน/กรดอะมิโน}}{(\text{R-NH}_2)} + \text{CO}_2 + \text{พลังงาน} + \text{อื่นๆ} \qquad (1\text{-}1)$$

2) แอมโมนิฟิเคชัน (Ammonification)

แอมโมนิฟิเคชันเป็นกระบวนการเกิดแอมโมเนียโดยจุลินทรีย์ประเภทเดียวกับกระบวนการแรก โดยปฏิกิริยาไฮโดรไลซีส (Hydrolysis) จะเปลี่ยนสารประกอบเอมีนหรือกรดอะมิโนที่เกิดขึ้นจากกระบวนการอะมิไนเซชัน ไปเป็นแอมโมเนีย (NH_3) แอลกอฮอล์ (R-OH) และพลังงาน ดังสมการ 1-2 และ 1-3

$$\text{R-NH}_2 + \text{H}_2\text{O} \xrightarrow[\text{hydrolysis}]{\text{enzymatic}} \text{R-OH} + \text{NH}_3 + \text{พลังงาน} \qquad (1\text{-}2)$$

$$2\text{NH}_3 + \text{H}_2\text{CO}_3 \longrightarrow (\text{NH}_4)_2\text{CO}_3 \longleftrightarrow 2\text{NH}^+_4 + \text{CO}_3^{=} \qquad (1\text{-}3)$$

3) ไนตริฟิเคชัน (Nitrification)

ไนตริฟิเคชันเป็นกระบวนการเกิดไนไทรต์ และไนเทรต โดยการออกซิไดซ์แอมโมเนีย ซึ่งมีเอนไซม์จากจุลินทรีย์เป็นตัวเร่งปฏิกิริยา จุลินทรีย์พวกนี้เป็นกลุ่มแบคทีเรียที่เรียกว่า ไนตริไฟอิงแบคทีเรีย (Nitrifying bacteria) (สมการ 1-4 และ 1-5) ไนเทรตที่ได้จากกระบวนการไนตริฟิเคชันจะละลายอยู่ในสารละลายดิน พืชและจุลินทรีย์ในดินจะดูดซึมนำไปใช้ได้ ส่วนที่เหลือจากการดูดซึมจะสูญเสียไปโดยการชะล้างหรือซึมผ่านชั้นดินลงสู่ดินชั้นล่าง หรืออาจจะสูญเสียไปผ่านรูปของแก๊สสู่บรรยากาศ ในกระบวนการดีไนตริฟิเคชัน (Denitrification) โดยกิจกรรมของแบคทีเรียในสภาพน้ำขัง (สมการ 1-6 และ1-7)

$$NH_4^+ + 3O_2 \xrightarrow[\text{oxidation}]{\text{enzymatic}} 2NO_2^- + 2H_2O + 4H^+ + \text{พลังงาน} \quad (1\text{-}4)$$

$$NO_2^- + O_2 \xrightarrow[\text{oxidation}]{\text{enzymatic}} 2NO_3^- + \text{พลังงาน} \quad (1\text{-}5)$$

$$2HNO_3 + 4H^+ \xrightarrow{-2H_2O} 2HNO_2 \xrightarrow{-2H_2O} H_2N_2O_2 + 4] \quad (1\text{-}6)$$

$$H_2N_2O_2 \xrightarrow{-2H_2O} N_2O + 2H^+ \xrightarrow{-2H_2O} N_2 \quad (1\text{-}7)$$

1.3.2 ฟอสฟอรัสในดิน

1.3.2.1 แหล่งที่มาของฟอสฟอรัสในดิน

ฟอสฟอรัสในดินมาจากแหล่ง 2 แหล่งใหญ่ๆ คือ อินทรียฟอสเฟต และอนินทรีย-ฟอสเฟต สัดส่วนของสารทั้งสองแตกต่างกันตามชนิดของดินและแร่ธาตุในดิน โดยทั่วไปพบว่ามีอนินทรียฟอสเฟตสูงกว่าอินทรียฟอสเฟต เนื่องจากฟอสเฟตส่วนใหญ่เกิดจากแร่และสารประกอบในดิน (ศุภมาศ พนิชศักดิ์พัฒนา และคณะ, 2523; Aston and Hewitt, 1987) นอกจากนี้ปริมาณฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืช (Available-P) ในดินเป็นสัดส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับปริมาณฟอสฟอรัสทั้งหมดในดิน เพราะสารประกอบฟอสฟอรัสในดินละลายได้น้อยมาก (สมชาย องค์ประเสริฐ, 2531; คณาจารย์ภาควิชาปฐพีวิทยา, 2544; วิเชียร จาฏุพจน์, 2549)

1) อินทรียฟอสเฟต

อินทรียฟอสฟอรัสประกอบด้วยส่วนโมเลกุลขนาดใหญ่ของอินทรียวัตถุที่มาแทนที่ไฮโดรเจนของกรดออร์โธฟอสฟอริค โดยจับกันระหว่างกรดกับแอลกอฮอล์ (Ester linkage)

และพบว่าอยู่ในรูป Inositol phosphate เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้พบในรูป Phospholipids และ Nucleic acids เล็กน้อย อีกกว่า 50% ไม่สามารถระบุรูปได้ (สรสิทธ์ วัชโรทยาน และคณะ, 2528) โดยทั่วไปถือว่า ดินมีอินทรียฟอสเฟตอยู่ระหว่าง 0.3-95% ของปริมาณฟอสฟอรัสทั้งหมดในดิน การสลายตัวของอินทรียฟอสเฟตในดินจะอาศัยจุลินทรีย์ช่วยในการทำปฏิกิริยา ปริมาณของสารประกอบอินทรีย์ฟอสฟอรัสมีความสัมพันธ์กับอินทรียวัตถุในดิน หรืออินทรียคาร์บอน หรืออินทรียไนโตรเจนของดิน

2) อนินทรียฟอสเฟต

อนินทรียฟอสเฟตในดิน มีทั้งส่วนของอิออนฟอสเฟตในสารละลายดิน และพวกที่เป็นสารประกอบ หรือแร่ของแข็งในดินแบ่งออกเป็น 3 พวก

- ฟอสเฟตในดินที่เป็นแร่ (Mineral form) แร่ฟอสเฟตเป็นองค์ประกอบที่มากที่สุดของอนินทรียฟอสเฟตในดิน โดยองค์ประกอบทางเคมีของสารประกอบจะแตกต่างตามวัตถุต้นกำเนิด การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางเคมีของดินตามสภาพแวดล้อม และระยะเวลาการเกิดการเปลี่ยนแปลง พบว่าแร่ฟอสเฟตมีความสามารถในการละลายน้ำได้น้อยมาก

- สารประกอบฟอสเฟตที่เกิดจากการใส่ปุ๋ยในดิน โดยมักจะใส่ปุ๋ยฟอสเฟตที่ละลายน้ำได้ดี เช่น $Ca(H_2PO_4)_2.H_2O$ และ $NH_4H_2PO_4$ เมื่อใส่ปุ๋ยลงในดินที่มีแคลเซียมและ แมกนีเซียมสูงจะเกิดเป็นสารฟอสเฟตชนิดต่างๆ ที่ละลายน้ำได้น้อยกว่าเดิมเสมอ และเมื่อใส่ปุ๋ยในดินที่มีเหล็กมากหรือดินที่ผุพังมานานจะเกิดเป็นเหล็กฟอสเฟตที่มีโมเลกุลใหญ่และสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น มีผลให้ฟอสฟอรัสตกค้างในดินเคลื่อนที่หลุดไปจากพื้นที่เพาะปลูกได้ไม่มากนัก แต่ถ้าเป็นดินที่มีขนาดอนุภาคทรายมาก หรือมีกระแสน้ำพัดพา ฟอสเฟตจะกระจายไปตามน้ำที่ไหลซึมลงในดินหรือพัดพาลงสู่แหล่งน้ำ

- Adsorbed phosphate อิออนฟอสเฟตที่ถูกดูดซับอยู่ตามผิวของ Hydrous oxide ของเหล็ก อะลูมิเนียม และแร่ดินเหนียวซิลิเกต ฟอสเฟตเหล่านี้ถูกตรึงและปลดปล่อยออกไปในรูปสารละลายดินได้ยาก

1.3.2.2 ปฏิกิริยาของฟอสฟอรัสในดิน

ปฏิกิริยาฟอสฟอรัสในดินมีความสำคัญมากเนื่องจากเกี่ยวข้องกับปริมาณฟอสฟอรัสในดินที่พืชสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

1) อนุมูลฟอสเฟตในสารละลายดินทำปฏิกิริยาตกตะกอนกับประจุบวก

โดยอนุมูลฟอสเฟตในสารละลายดินทำปฏิกิริยาตกตะกอนกับประจุบวกของเหล็ก อะลูมิเนียม มังกานีส แคลเซียม แมกนีเซียม และประจุบวกอื่นๆ ที่อยู่ในสารละลายดิน เกิดเป็นสารประกอบที่ละลายน้ำได้ยากแล้วตกตะกอนออกไปจากสารละลายดิน โดยเฉพาะในดินที่มีความเป็นกรดสูง อนุมูลฟอสเฟตในดินและในปุ๋ยจะทำปฏิกิริยาตกตะกอนกับประจุบวกเหล่านี้ทันทีเกิดเป็นสารประกอบฟอสเฟตชนิดใหม่ซึ่งละลายได้ยากมากขึ้น

2) อนุมูลฟอสเฟตในสารละลายดินทำปฏิกิริยากับไฮดรัสออกไซด์ของเหล็กและอะลูมิเนียม (Hydrous oxides of iron and aluminum)

ปฏิกิริยาระหว่างอนุมูลของฟอสเฟตในสารละลายดินกับ Hydrous oxide ของเหล็กและอะลูมิเนียม เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงตามปฏิกิริยาดิน (สมการ 1-8)

$$Al(H_2PO_4)_3 + 3OH^- \longleftrightarrow Al(OH)_3 + 3H_2PO_4^- \qquad (1\text{-}8)$$

เมื่อค่าความเป็นกรด-ด่าง (pH) ลดต่ำลง ความเป็นกรดเพิ่มขึ้นหรือถ้ามีอิออนฟอสเฟตมากเกินไป เหล็กไฮดรอกไซด์หรืออะลูมินัมไฮดรอกไซด์ จะทำปฏิกิริยากับอิออนเกิดเป็นเหล็กฟอสเฟต หรืออะลูมินัมฟอสเฟต

3) อนุมูลฟอสเฟตในสารละลายดินถูกดูดซับไว้ด้วยแร่ดินเหนียว

แร่ดินเหนียวพวก Kaolinite, Montmorillonite และ Illite ทำปฏิกิริยาโดยกระบวนการ Surface reaction อิออนของฟอสเฟตเข้าแทนที่ Hydroxyl group ที่อยู่รอบผิวแร่ดินเหนียวซิลิเกต แล้วเข้าทำปฏิกิริยากับอะตอมของอะลูมินัม หรือเหล็กที่อยู่ในโครงสร้างของแร่ซิลิเกตในดินเหนียว (สมการ 1-9)

$$\underset{\text{Silicate crystal}}{\boxed{\text{-Al-}}} + H_2PO_4^- + 2H_2O \longleftrightarrow 2H^+ + \underset{\text{แร่ฟอสเฟตที่ละลายน้ำได้ยาก}}{\boxed{\text{-Al(OH)}_2H_2PO_4}} \qquad (1\text{-}9)$$

4) ฟอสเฟตทำปฏิกิริยากับแคลเซียมและแมกนีเซียมคาร์บอนเนต

ดินที่มี แคลเซียมคาร์บอนเนต ($CaCO_3$) และ แมกนีเซียมคาร์บอนเนต ($MgCO_3$) สะสมมากพบว่ามี Ca^{2+} และ Mg^{2+} สูงด้วย โดยทั่วไปพบในดินที่มีความเป็นกรดสูง อิออนของฟอสเฟตสามารถทำปฏิกิริยาได้ดีกับ Ca^{2+} และ Mg^{2+} บางกรณีสามารถทำปฏิกิริยากับ $CaCO_3$ เกิดเป็นสารประกอบแคลเซียมและแมกนีเซียมคาร์บอนเนตที่ละลายน้ำได้ยาก (สมการ 1-10 และ 1-11)

$$3Ca^{2+} + \underset{\text{ละลาย}}{2H_2PO_4^-} \longleftrightarrow \underset{\text{ไม่ละลาย}}{Ca_3(PO_4)_2} + 4H^+ \qquad (1\text{-}10)$$

$$3CaCO_3 + \underset{\text{ละลาย}}{2H_2PO_4^-} \longleftrightarrow \underset{\text{ไม่ละลาย}}{Ca_3(PO_4)_2} + 3HCO_3^- + H^+ \quad (1\text{-}11)$$

1.4 ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีลักษณะที่แตกต่างไปจากทะเลสาบอื่นๆ คือ มีทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งน้ำ ซึ่งรองรับน้ำจากพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย ก่อนไหลออกสู่อ่าวไทย ทะเลสาบสงขลาเป็นทะเลสาบที่มีความอุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่งของประเทศไทย โดยมีลักษณะเป็นทะเลสาบกึ่งปิด เรียกว่า ลากูน (Lagoon) มีระบบนิเวศทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม เนื่องจากมีน้ำเค็มจากอ่าวไทยเข้ามาผสมผสาน ลักษณะทางกายภาพของทะเลสาบสงขลาจึงแบ่งเป็น 4 ส่วน คือ ทะเลน้อย, ทะเลสาบตอนบน (หรือทะเลหลวง), ทะเลสาบตอนกลาง (หรือทะเลสาบ) และทะเลสาบตอนล่าง (หรือทะเลสาบสงขลา) (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคณะ, 2548ข)

1.4.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่บนชายฝั่งด้านตะวันออกของภาคใต้ ระหว่างเส้นรุ้งที่ 6°28’ ถึง 7°58’ เหนือ และระหว่างเส้นแวงที่ 99°47’ ถึง 100°37’ ตะวันออก ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุงทั้งจังหวัด จังหวัดสงขลาจำนวน 12 อำเภอ คือ อ.เมืองสงขลา, อ.หาดใหญ่, อ.สะเดา, อ.รัตภูมิ, อ.ระโนด, อ.สทิงพระ, อ.สิงหนคร, อ.กระแสสินธุ์, อ.ควนเนียง, อ.นาหม่อม, อ.บางกล่ำ, อ.คลองหอยโข่ง และจังหวัดนครศรีธรรมราช 2 อำเภอ คือ อ.ชะอวดและอ.หัวไทร (รูป 1-1) พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีความกว้างจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกประมาณ 65 กิโลเมตร และมีความยาวจากทิศเหนือไปทิศใต้ประมาณ 150 กิโลเมตร แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นพื้นดิน มีพื้นที่ประมาณ 8,495 ตารางกิโลเมตร (5,309,356 ไร่) และส่วนที่เป็นพื้นน้ำมีพื้นที่ประมาณ 1,070 ตารางกิโลเมตร (668,668 ไร่) บริเวณตอนเหนือของพื้นที่ติดกับทะเลสาบตอนบนมีป่าพรุเรียกว่า “พรุควนเคร็ง” มีพื้นที่ 137 ตารางกิโลเมตร (รวมทะเลน้อย) (ฝ่ายข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, 2537; สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคณะ 2548ค; กรมพัฒนาที่ดิน, 2541)

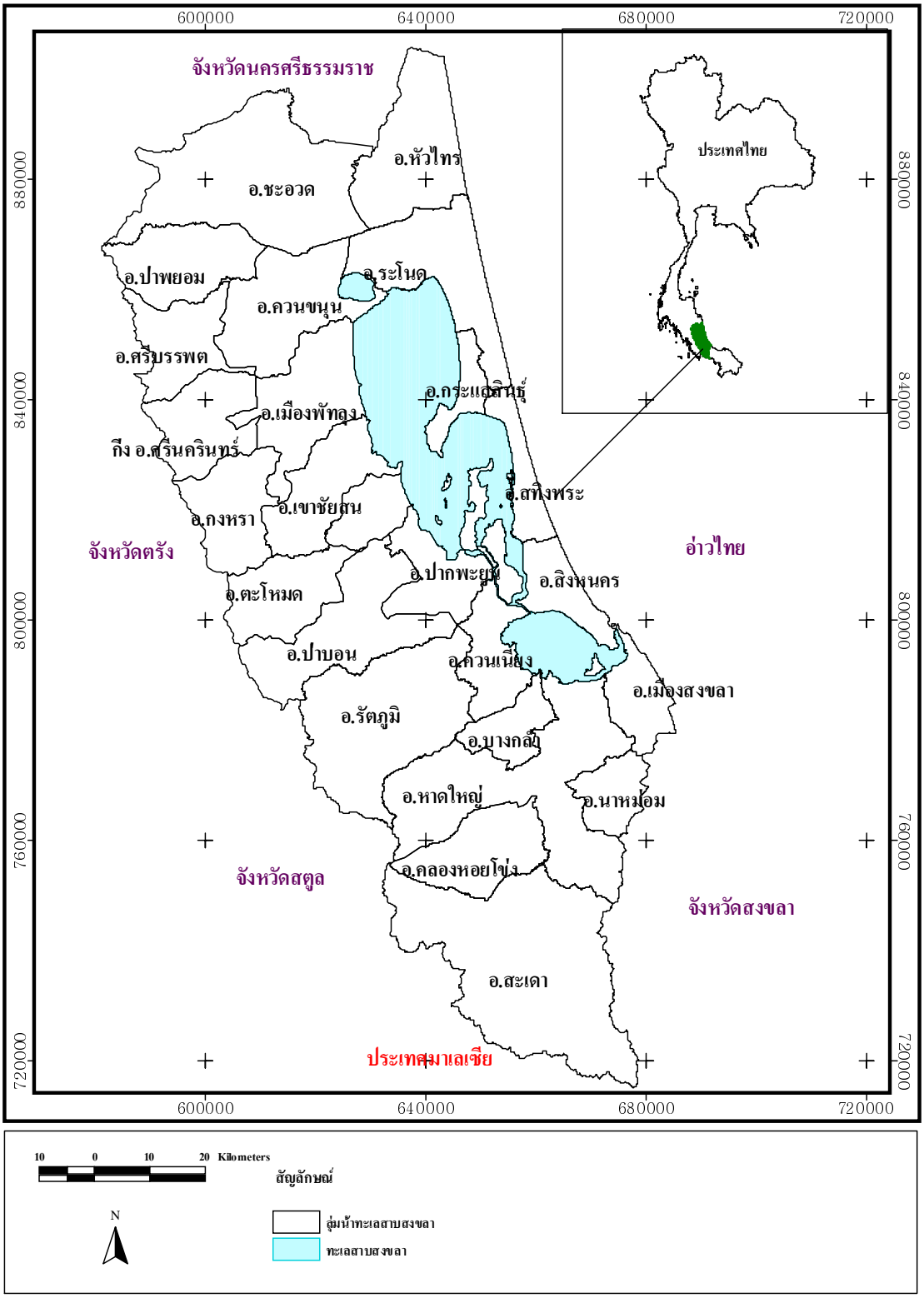

ที่มาข้อมูล : ฝ่ายข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2545)

รูป 1-1 แผนที่ขอบเขตการปกครองในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

1.4.2 ภูมิอากาศในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้ฝนตกเกือบตลอดปี และมีเพียง 2 ฤดู คือ

1.4.2.1 ฤดูฝน

เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนมกราคม แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรก ตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน เป็นช่วงมรสุม ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่านมหาสมุทรอินเดีย ช่วงนี้มีฝนตกน้อย และระยะที่ 2 ตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคม ช่วงนี้ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่านอ่าวไทย ทำให้ฝนตกชุก เดือนที่ฝนตกมากที่สุด คือ เดือนพฤศจิกายน

1.4.2.2 ฤดูร้อน

เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน ช่วงนี้ได้รับอิทธิพลจากลมตะวันออกซึ่งเป็นลมร้อนและชื้น ทำให้อากาศร้อน โดยเดือนเมษายนเป็นเดือนที่อากาศร้อนที่สุด

ปริมาณน้ำฝนที่ตกลงในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาระหว่างปี พ.ศ. 2535-2545 อยู่ที่ 2,043 มิลลิเมตร/ปี โดยมีพิสัยอยู่ในช่วง 1,549-2,399 มิลลิเมตร/ปี และค่ามัธยฐาน (Median) หรือปริมาณฝนรายปีส่วนใหญ่อยู่ที่ประมาณ 2,000 มิลลิเมตร/ปี (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคณะ, 2548ข)

1.4.3 ธรณีสัณฐานของดินลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

จากรายงานการสำรวจดินของจังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช ของกองสำรวจและจำแนกดิน ซึ่งลักษณะดินจะมีความแตกต่างกันด้านวัตถุต้นกำเนิดดิน และสภาพภูมิประเทศ ซึ่งสามารถกล่าวสรุปตามลักษณะสัณฐานของดินได้ 8 ลักษณะ (รูป 1-2) ดังต่อไปนี้ (ชาลี นาวานุเคราะห์ และ อนันต์ สุธีมีชัยกุล, 2538; กรมพัฒนาที่ดิน, 2545; ธิตินัย พงศ์พิริยะกิจ, 2546)

1.4.3.1 หาดทรายและสันทราย (Recent beaches and beach ridges)

เกิดเป็นแนวยาวขนานไปกับชายฝั่งทะเลด้านทิศตะวันออกของลุ่มน้ำฯ ลักษณะพื้นที่เป็นสันทรายซึ่งเกิดจากอิทธิพลของคลื่นที่พัดพาทรายมาทับถม พบทั้งบริเวณที่เป็นชายฝั่งทะเลและทะเลสาบ ดินที่พบส่วนใหญ่มีเนื้อดินเป็นทรายจัด มีการระบายน้ำมากเกินไป มีปริมาณแร่ธาตุอาหารตามธรรมชาติ ส่วนใหญ่ปลูกมะพร้าว และใช้เป็นที่อยู่อาศัย พืชพรรณธรรมชาติบริเวณที่เป็นชายฝั่งทะเลและทะเลสาบเป็นพวกสนทะเล หญ้า และไม้พุ่มเตี้ย

1.4.3.2 ที่ราบน้ำทะเลเคยท่วมถึง (Former tidal flat)

เกิดจากการพัดพาทับถมของตะกอนน้ำทะเลซึ่งเคยท่วมถึงในอดีต เป็นบริเวณพื้นที่ราบลุ่มมีบริเวณกว้างขนานไปกับชายฝั่งทะเล และเป็นแนวแคบๆ ตามฝั่งทะเลสาบสงขลาด้านทิศตะวันออกและใต้ การทับถมส่วนใหญ่เป็นพวกตะกอนเนื้อละเอียดปะปนกับเปลือกหอย ดินที่พบ เป็นพวกดินเหนียว และดินเหนียวปนทรายแป้งสีเทา มีการระบายน้ำเลว เนื่องจากเป็นที่ราบลุ่ม บางบริเวณอาจพบดินกรดและดินกรดแฝง พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ทำนา พืชพรรณตามธรรมชาติได้แก่ กก เสม็ด

1.4.3.3 ที่ราบตะกอนทะเลสาบ (Lacustrine plain)

มีลักษณะเป็นสัน ยาวขนานไปกับชายฝั่งด้านทิศตะวันตก ดินที่พบเกิดจากการทับถมของตะกอนทะเลสาบ มีเนื้อดินเป็นพวกดินทรายแป้งสีเทา มีการระบายน้ำเลว พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ทำนาและปลูกพืชผักในฤดูแล้งโดยเฉพาะบริเวณใกล้แหล่งน้ำ

1.4.3.4 ที่ลุ่มต่ำน้ำขัง (Marsh)

ลักษณะพื้นที่ลุ่มน้ำขังเกือบตลอดปี บริเวณโดยรอบทะเลน้อย และที่ลุ่มต่ำบนเกาะในทะเลสาบ เขต อ.ปากพยูน พบการทับถมของซากพืชที่เน่าเปื่อยผุพังเป็นบางแห่ง ดินที่พบส่วนใหญ่เป็นดินเหนียว บางบริเวณอาจพบดินกรดจัดหรือกรดแฝง พืชพรรณส่วนใหญ่เป็นพืชธรรมชาติพวก กก กระจูด เป็นต้น

1.4.3.5 ที่ราบลุ่มตะกอนลำน้ำ (Alluvial plain)

มีลักษณะพื้นที่ราบเรียบหรือเกือบเรียบซึ่งเกิดจากการพัดพาตะกอนลำน้ำมาทับถม บริเวณที่ราบลุ่มตะกอนลำน้ำจะพบสภาพพื้นที่พวกสันดินริมน้ำ (Levee) ซึ่งเกิดจากการทับถมของ

ตะกอนลำน้ำบริเวณริมฝั่งแม่น้ำลำธาร ดินที่พบบริเวณที่ราบลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นดินเหนียวที่ระบายน้ำเลว ใช้ในการทำนา บริเวณสันริมน้ำ ดินที่พบเป็นพวกดินร่วนละเอียดหรือดินเหนียวที่มีการระบายน้ำดี บางแห่งอาจพบพวกดินร่วนเหนียวที่มีการระบายน้ำค่อนข้างเลว ดินที่พบส่วนใหญ่ในบริเวณนี้เหมาะสำหรับปลูกยางพารา ไม้ผล และไม้ยืนต้นอื่นๆ และที่อยู่อาศัย

1.4.3.6 บริเวณที่เหลือค้างจากการกัดกร่อน (Erosional surface)

เป็นพื้นที่ดอนที่เกิดจากกระบวนการปรับระดับของพื้นที่ โดยมีน้ำเป็นตัวทำให้เกิดการสลายตัวของหิน การชะล้างพังทลาย และมีการนำพาวัตถุเหล่านี้ไปทับถมที่อื่นอาจเป็นระยะใกล้หรือระยะไกลออกไป บริเวณพื้นผิวที่เหลือจากการกัดกร่อนเหล่านี้มีสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกันไป ตั้งแต่สภาพพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด ลูกคลื่นลอนชันเป็นดิน หรือเนินเขาที่เหลือค้างจากการกัดกร่อน หรือเป็นที่ลาดเชิงเขา ดินส่วนใหญ่มีการระบายน้ำดี โดยมีเนื้อดินแปรผันไปตามวัตถุต้นกำเนิดดิน ซึ่งอาจเป็นหินตะกอนเนื้อหยาบ หินตะกอนเนื้อละเอียด หรือหินแกรนิต พบในดินชั้นล่างในบริเวณที่เป็นเนินเขาที่ลาดชัน บริเวณที่เป็นลูกคลื่นลอนลาด หรือลูกคลื่นลอนชันอาจพบชั้นก้อนกรวดพวกศิลาแลงในพื้นที่บางแห่ง พื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้ปลูกยางพารา และสามารถปลูกไม้ผลได้ในพื้นที่แหล่งน้ำ และไม่มีปัญหาเรื่องดินตื้น

1.4.3.7 ลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ (Low terrace)

มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบเรียบหรือค่อนข้างราบ ซึ่งอยู่ถัดจากที่ลุ่มตะกอนลำน้ำ มีลักษณะเนื้อดินแตกต่างกันไป ส่วนใหญ่จะเป็นดินเนื้อละเอียด ตะกอนที่ถูกทับถมมีลักษณะแตกต่างกัน อาจพบก้อนกรวดศิลาแลงปะปนอยู่ในชั้นดินเป็นแห่งๆ ดินมีการระบายน้ำเลว โดยปกติใช้ในการทำนา แต่ส่วนใหญ่จะเป็นดินเนื้อละเอียด และในบริเวณที่มีชั้นก้อนกรวดพวกศิลาแลงหนาแน่นจะถูกปล่อยทิ้งเป็นป่าละเมาะ

1.4.3.8 เขาและภูเขา (Hill and mountains)

มีลักษณะพื้นที่ลาดชันตั้งแต่ 35% ขึ้นไป เป็นสันเขาหรือเทือกเขาทอดเป็นแนวยาวขนานกับพื้นที่ทิศตะวันตกของพื้นที่ลุ่มน้ำฯ บางแห่งอาจพบเขาเป็นหย่อมๆ หรือเขาโดดบริเวณพื้นที่รอบๆ ชายฝั่งทะเลสาบ จากการที่เป็นพื้นที่สูงไม่เหมาะกับการทำการเกษตร จึงควรสงวนไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารที่สำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำ

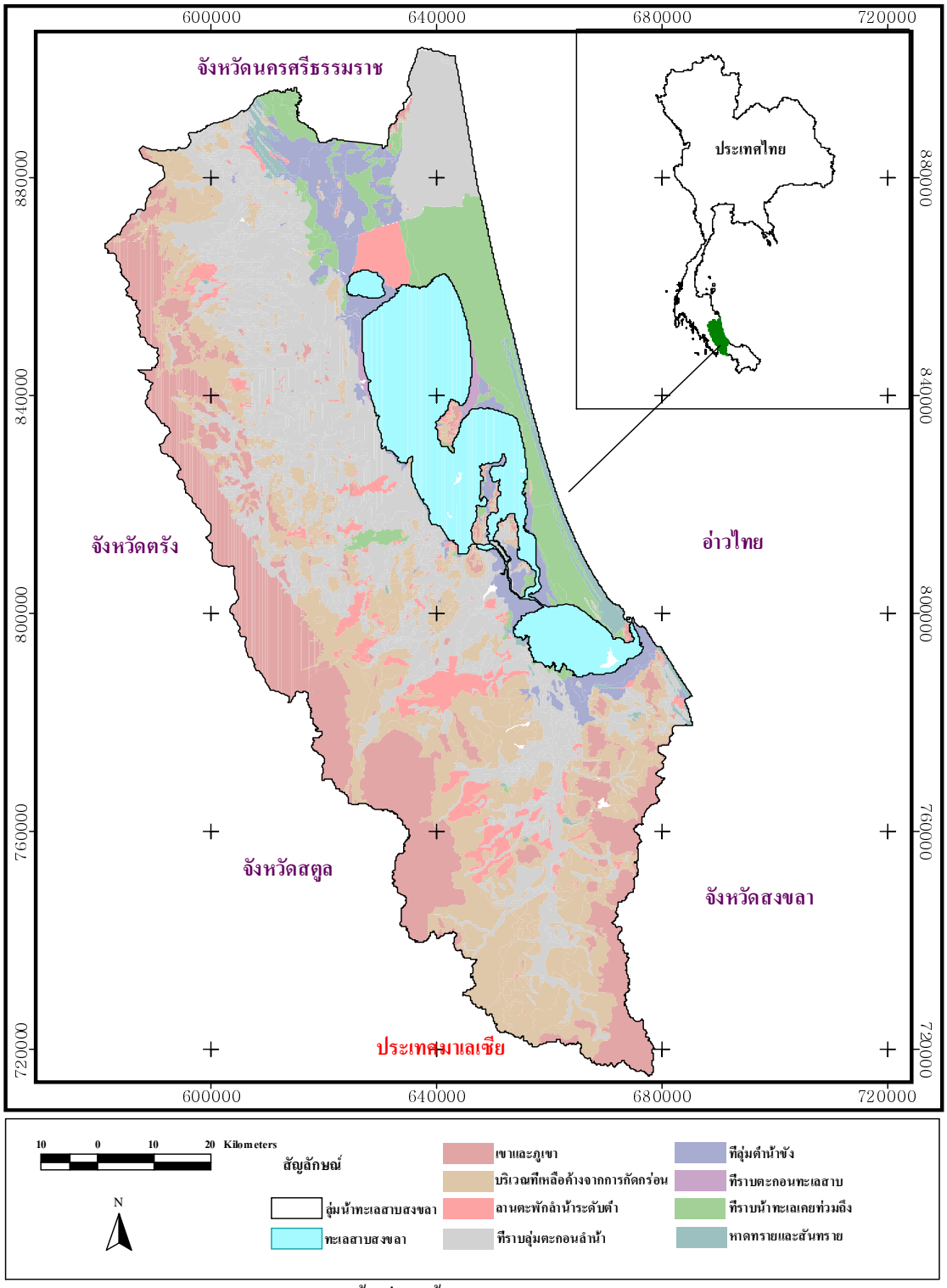

ดัดแปลงจาก : ข้อมูลหน่วยดินในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาของ ฝ่ายข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2545) จัดแบ่งตามลักษณะธรณีสัณฐานของดินในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (กรมพัฒนาที่ดิน, 2541)

รูป 1-2 แผนที่ธรณีสัณฐานของดิน (Landform) ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

1.4.4 การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ดินในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีลักษณะเป็นกรด ค่า pH ประมาณ 4-5 ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ดินในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีอยู่หลายชนิด บริเวณชายฝั่งทะเลส่วนใหญ่เป็นทราย ซึ่งเกิดจากอิทธิพลของคลื่นลมที่พัดพาเอาทรายขึ้นมาทับถม ใช้เป็นที่อยู่อาศัย และการปลูกมะพร้าวพื้นที่บริเวณคาบสมุทรสทิงพระ และรอบทะเลสาบสงขลาเกิดจากการทับถมของตะกอนน้ำทะเลหรือตะกอนทะเลสาบ เนื้อดินจะเป็นดินเหนียวหรือดินเหนียวปนทราย พื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่จึงเป็นพื้นที่ทำนา บริเวณที่อยู่สูงขึ้นไปจะเป็นดินที่เกิดจากการพัดพาทับถมของตะกอนทั้งเก่าและใหม่ เนื้อดินจะเป็นดินร่วน ดินร่วนปนเหนียว ถึงดินเหนียว ส่วนใหญ่จะปลูกยางพาราและสวนผลไม้ ส่วนบริเวณที่อยู่สูงขึ้นมาตามที่ลาดเชิงเขา ลักษณะดินจะขึ้นอยู่กับชนิดของหินที่รองรับอยู่ด้านล่าง พื้นที่บริเวณนี้ส่วนใหญ่ใช้ปลูกยางพาราและสามารถปลูกผลไม้ได้ในบริเวณใกล้แหล่งน้ำ

จากการศึกษาพบว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มหลัก (ตาราง 1-1) (กรมพัฒนาที่ดิน, 2541; กรมพัฒนาที่ดิน, 2545; สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548 ค)

1.4.4.1 พื้นที่อยู่อาศัย

การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ปี พ.ศ. 2545 มีเนื้อที่ 224 ตารางกิโลเมตร (139,837 ไร่) หรือ 2.63% ของพื้นที่ลุ่มน้ำฯ ได้แก่ชุมชนเมือง ซึ่งประกอบด้วย เทศบาลหรือสุขาภิบาล ส่วนราชการ และชุมชนในชนบท พบกระจายอยู่ทั่วไปรอบทะเลสาบ มักมีสวนในบ้านซึ่งปลูกผลไม้หลายชนิดเช่น มะพร้าว ทุเรียน เงาะ หมาก และอื่นๆ เป็นต้น จากตารางการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน (ตาราง 1-1) พบว่าพื้นที่ที่อยู่อาศัยมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่เดิมในปี พ.ศ. 2536 และ ปี พ.ศ. 2539

1.4.4.2 พื้นที่เกษตรกรรม

การใช้ที่ดินประเภทนี้มีประมาณ 66.63% ของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในปี พ.ศ. 2545 มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 5,660 ตารางกิโลเมตร (3,537,827 ไร่) ประกอบด้วย

1) พื้นที่สวนยางพารา มีพื้นที่ 40.04% ของพื้นที่ทั้งหมดในลุ่มน้ำฯ ประมาณ 3,401 ตารางกิโลเมตร (2,125,775 ไร่) จากข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ. 2545 พบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่บริเวณ อ.หาดใหญ่และ อ.สะเดา จังหวัดสงขลา โดยส่วนใหญ่เป็นสวนขนาดเล็ก ส่วน

สวนขนาดใหญ่มีน้อย และส่วนใหญ่จะเป็นยางพันธุ์ดีให้ผลผลิต 270-284 กิโลกรัม/ไร่/ปี ซึ่งสูงกว่าผลผลิตเฉลี่ยของภาคใต้ซึ่งเท่ากับ 209 กิโลกรัม/ไร่/ปี (สำนักงานสถิติจังหวัดนครศรีธรรมราช, 2542; สำนักงานสถิติจังหวัดพัทลุง, 2542; สำนักงานสถิติจังหวัดสงขลา, 2542)

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินไปเป็นพื้นที่สวนยางพารามีสูงเนื่องจากยางพารามีราคาดีและมีเสถียรภาพ เมื่อเปรียบเทียบกับปี พ.ศ. 2536 และ พ.ศ. 2539 นอกจากนี้พบว่าในช่วงระยะเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2536-2545) มีพื้นที่ปลูกยางพาราเพิ่มขึ้น 1,115 ตารางกิโลเมตร (697,022 ไร่) คิดเป็นอัตราที่เพิ่มขึ้นประมาณ 69,702 ไร่/ปี (ตาราง 1-1) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ป่าไม้ และพื้นที่นาดอน (เป็นการใช้ที่ดินผิดประเภท เนื่องจากพื้นที่นาจะมีปริมาณน้ำใต้ดินค่อนข้างสูง) และยังคาดการณ์ว่าในอนาคตจะมีการปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นในอัตราสูง

2) พื้นที่นาข้าว การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นพื้นที่นาข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ปี พ.ศ. 2545 คิดเป็นพื้นที่ 1,802 ตารางกิโลเมตร (1,126,211 ไร่) หรือ 21.26% ของพื้นที่ลุ่มน้ำฯ ส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ราบส่วนกลางบริเวณจังหวัดพัทลุง และพื้นที่คาบสมุทรสทิงพระ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ (ตาราง 1-1) พบว่าพื้นที่นาลดลงประมาณ 286,705 ไร่ ระหว่างปี พ.ศ. 2536-2545

3) สวนผลไม้ ปาล์มน้ำมัน และอื่นๆ มีพื้นที่ 258 ตารางกิโลเมตร (161,273 ไร่) คิดเป็น 3.04% ของพื้นที่ทั้งหมดในลุ่มน้ำฯ จากข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปี พ.ศ. 2545 และระหว่างปี พ.ศ. 2536-2545 พบว่ามีพื้นที่เพิ่มขึ้น 65 ตารางกิโลเมตร (40,900 ไร่) คิดเป็นอัตราที่เพิ่มขึ้นประมาณ 4,090 ไร่/ปี (ตาราง 1-1)

4) นากุ้ง เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ มีพื้นที่ 50 ตารางกิโลเมตร (31,341 ไร่) คิดเป็น 3.04% ของพื้นที่ทั้งหมดในลุ่มน้ำฯ จากข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ. 2545 การเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้กลายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญมากของไทย ในปี พ.ศ. 2530 การเลี้ยงกุ้งทะเล โดยเฉพาะกุ้งกุลาดำเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งพื้นที่เลี้ยงกุ้งเพิ่มขึ้นจาก 279,812 ไร่ ในปี พ.ศ. 2530 เป็น 468,386 ไร่ในปี พ.ศ. 2538 และหลังจากนั้นเป็นต้นมา พื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำลดลงเนื่องจากสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและประสบปัญหาโรคกุ้ง เช่น ในปี พ.ศ. 2541 พื้นที่เลี้ยงกุ้งในประเทศลดลงเหลือ 437,500 ไร่ (กรมประมง, 2542) และมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องเมื่อเปรียบเทียบในปี 2545 (ตาราง 1-1) อาจก่อให้เกิดปัญหาการเพิ่มขึ้นของนากุ้งร้าง

1.4.4.3 พื้นที่ป่าไม้

ข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ. 2545 พบว่าพื้นที่ป่าไม้ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีพื้นที่ 1,164 ตารางกิโลเมตร (727,426 ไร่) หรือ 13.70% ของพื้นที่ลุ่มน้ำฯ ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบชื้น ป่าบึง และป่าเสื่อมโทรม นอกจากนี้เป็นป่าชายเลนและป่าผสมอีกเล็กน้อย พื้นที่ป่าไม้ลดลงจากปี พ.ศ. 2536 ซึ่งมีอยู่ 1,559 ตารางกิโลเมตร (974,376 ไร่) หรือประมาณ 18.35% ของพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมด โดยลดลงประมาณ 395 ตารางกิโลเมตร (246,950 ไร่) และมีแนวโน้มจะลดลงอย่างต่อเนื่อง (ตาราง 1-1)

1.4.4.4 พื้นที่แหล่งน้ำ

พื้นที่แหล่งน้ำมีพื้นที่ 1,070 ตารางกิโลเมตร (668,668 ไร่) หรือ 12.59% ของพื้นที่ลุ่มน้ำฯ จากข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปี พ.ศ. 2545 พบว่าประกอบด้วยแหล่งน้ำธรรมชาติ และแหล่งน้ำจัดสร้าง เช่น อ่างเก็บน้ำคลองจำไหร คลองหลา และคลองสะเดา เป็นต้น (กรมพัฒนาที่ดิน, 2545)

1.4.4.5 พื้นที่อื่นๆ

พื้นที่อื่นๆ มีพื้นที่ 245,485 ไร่หรือ 4.63% ของพื้นที่ลุ่มน้ำฯ จากข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ. 2545 พบว่าส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ และที่รกร้างที่ไม่ใช้ทำการเกษตร เช่น ทุ่งหญ้าชายฝั่งทะเล พื้นที่บางส่วนติดชายฝั่งทะเลสาบสงขลาไม่สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจได้ นอกจากนี้เป็นพื้นที่ลุ่มชื้นแฉะที่เกิดจากการรวมตัวของตะกอนดินที่พัดมาทับถม โครงสร้างของดินไม่แน่นอน ชายหาด พื้นที่ทิ้งขยะ บ่อดินลูกรัง และโรงงานอุตสาหกรรม

สรุปภาพรวมการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พบว่ามีการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งเป็นที่ลาดชันสูงและบริเวณที่เป็นป่าชายเลน มาใช้ในการปลูกยางพาราและการเลี้ยงสัตว์น้ำเพิ่มมากขึ้น โดยพื้นที่ป่าธรรมชาติลดลง และในขณะเดียวกันพื้นที่ปลูกยางพาราได้เพิ่มมากขึ้น (NESDB and NEB, 1985) ป่าพรุในบริเวณนี้เป็นที่อยู่สำคัญของนกน้ำและสัตว์ป่าได้ถูกทำลายลงเป็นอย่างมากในระยะที่ผ่านมา การใช้ประโยชน์ไม้เพื่อการทำฟืนทำถ่าน ในขณะที่พืชที่เหล่านั้นไม่มีศักยภาพที่เหมาะสมในการปลูกพืช ส่งผลไปถึงความสามารถในการให้ผลผลิตได้ไม่เต็มศักยภาพ นอกจากนี้ยังเป็นการเร่งให้เกิดความเสื่อมโทรม และเป็นการเร่งให้เกิดกษัยการของดินด้วย ในกรณีที่บุกรุกพื้นที่ป่าลาดชันตอนบนยังพบว่ามีการขยายตัวของพื้นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำสูงระหว่างปี พ.ศ. 2525-2539 จากพื้นที่นาข้าวเป็นพื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

แต่มีแนวโน้มที่ลดลงในปี 2545 (กรมพัฒนาที่ดิน, 2541; กรมพัฒนาที่ดิน, 2545; กรมประมง, 2542)

ตาราง 1-1 การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ปี พ.ศ. 2536, 2539 และ 2545

หน่วย : ไร่ (ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่าร้อยละของพื้นที่ลุ่มน้ำ)

สภาพการใช้ประโยชน์ที่ดิน	เนื้อที่					
	2536		2539 [1/]		2545	
พื้นที่อยู่อาศัย	120,224	(2.26)	120,224	(2.26)	139,837	(2.63)
พื้นที่เกษตรกรรม	2,982,508	(56.17)	3,310,548	(62.35)	3,537,827	(66.63)
นาข้าว	1,412,916	(26.61)	1,412,916	(26.61)	1,126,211	(21.26)
นาร้าง	*		*		83,340	(1.57)
ยางพารา	1,428,753	(26.91)	1,760,524	(33.16)	2,125,775	(40.04)
สวนผสม ปาล์มน้ำมัน และอื่นๆ	120,373	(2.27)	102,285	(1.93)	161,273	(3.04)
นากุ้ง เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ	20,466	(0.39)	34,823	(0.65)	31,341	(0.59)
พื้นที่ป่าไม้	974,376	(18.35)	974,376	(18.35)	727,426	(13.70)
พื้นที่แหล่งน้ำ	*		668,688	(12.60)	668,668	(12.59)
แหล่งน้ำธรรมชาติ	*		*		661,848	(12.47)
แหล่งน้ำจัดสร้าง	*		*		6,820	(0.13)
พื้นที่อื่นๆ	**		235,540	(4.44)	245,485	(4.63)
รวม			5,309,356	(100)		

หมายเหตุ : (1) * ตัวเลขในตารางที่ขาดหายไปเนื่องจากได้คัดลอกมาเฉพาะที่ปรากฏในเอกสารอ้างอิง

(2) ** "พื้นที่อื่นๆ = 563,580 ไร่" เมื่อสมมุติให้พื้นที่รวมของปี 2536 เท่ากับปี 2539 และ 2545 และให้พื้นที่นาร้างที่ไม่มีข้อมูลเท่ากับศูนย์

ที่มา : สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม, 2548ค

[1/]กรมพัฒนาที่ดิน, 2541

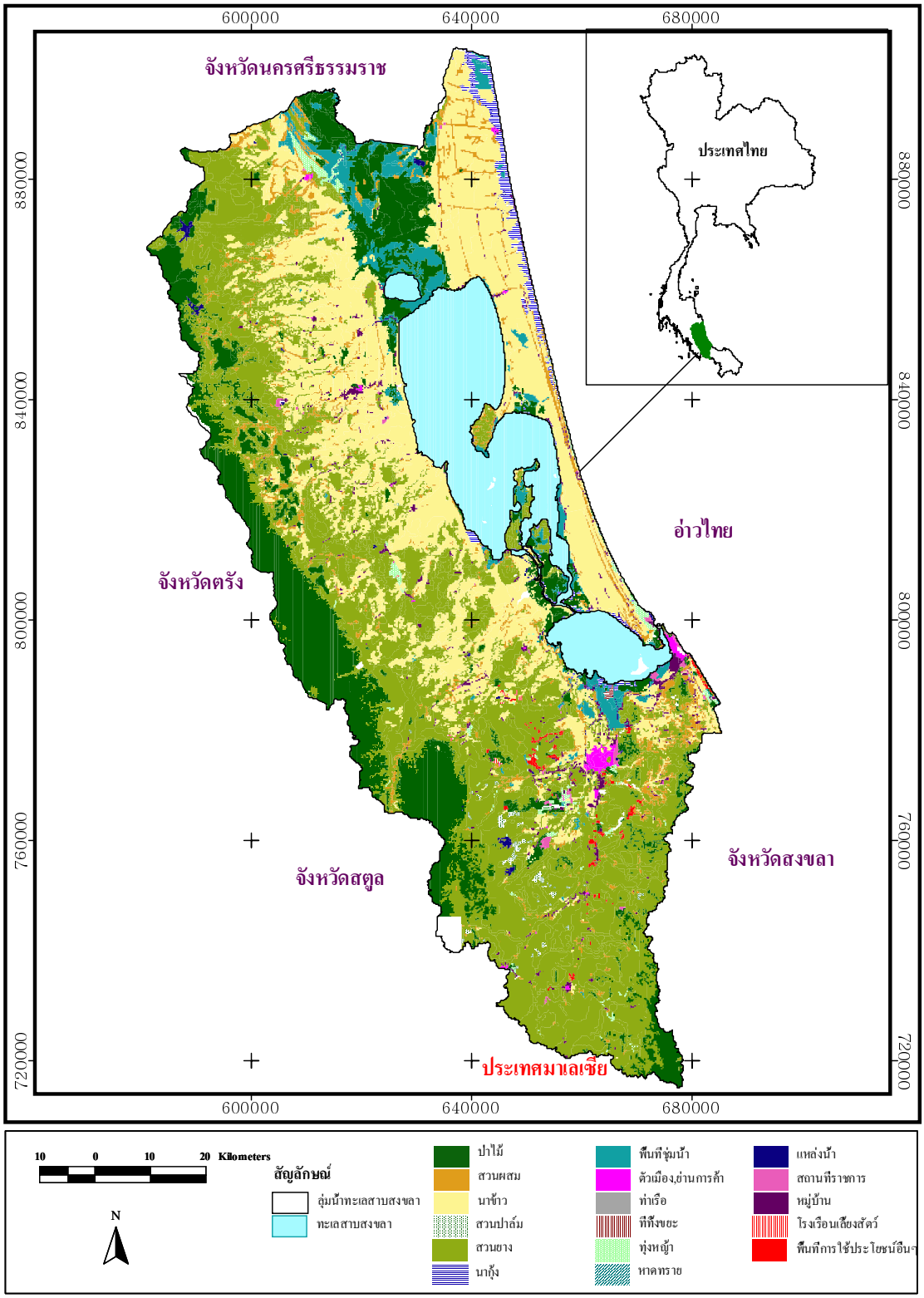

ที่มาข้อมูล : ฝ่ายข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2545)

รูป 1-3 แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน (Land-use) ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

1.5 ปริมาณและการเคลื่อนย้ายของไนโตรเจน และฟอสฟอรัสในดิน

ไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดินเป็นธาตุอาหารที่พืชต้องการในปริมาณมาก จัดว่าเป็นธาตุอาหารหลักในดิน แต่ในธรรมชาติมักพบปริมาณที่น้อยไม่เพียงพอต่อความต้องการของพืช

ไนโตรเจนในดินมีปริมาณน้อยกว่า 0.02% โดยเฉพาะในเขตร้อนชื้นที่มีปริมาณอินทรียวัตถุต่ำ ส่วนใหญ่พบในรูปของอินทรียไนโตรเจนมากกว่า 98% และอยู่ในรูปอนินทรียไนโตรเจนประมาณ 2% โดยรูปที่พบว่าเป็นประโยชน์ต่อพืชในดินคือ NH_4^+, NO_3^- และ NO_2^- การศึกษาพื้นที่เกษตรกรรมในประเทศไทยที่ระดับผิวหน้าดิน (ลึก 0-15 เซนติเมตร) พบว่ามีปริมาณ อนินทรียไนโตรเจน (NH_4^+ และ NO_3^-) อยู่ระหว่าง 3-10 มิลลิกรัม/กิโลกรัม หรือประมาณ 0.01-0.02% (วิเชียร จาฏุพจน์, 2549)

ปริมาณฟอสฟอรัสในดินโดยทั่วไปมีปริมาณที่น้อย จัดว่าเป็นธาตุอาหารที่ขาดแคลนรองจากไนโตรเจน ปริมาณฟอสฟอรัสในดินโดยเฉลี่ยเท่ากับ 0.02-0.15% และปริมาณฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืช (Available-P) ในดินเป็นสัดส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับฟอสฟอรัสทั้งหมด ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปออร์โทฟอสเฟต และอินทรียฟอสเฟตในดินมีประมาณ 0.3-95% ของฟอสฟอรัสทั้งหมดในดิน ขึ้นอยู่กับปริมาณอินทรียวัตถุในดิน เมื่ออินทรียฟอสฟอรัสถูกย่อยสลายโดยจุลินทรีย์ในดินจะเปลี่ยนเป็นอนินทรียฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืช แต่ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของฟอสฟอรัสที่ละลายน้ำได้ยาก 80-90% ที่เหลือจะอยู่ในรูปละลายได้ช้า และเพียง 1% อยู่ในรูปที่เป็นประโยชน์ได้ง่าย จากการศึกษาดินในเขตร้อนชื้นพบว่ามีปริมาณฟอสฟอรัสในดินชั้นบนสูงกว่าดินชั้นล่าง (วิเชียร จาฏุพจน์, 2549)

ดังนั้น เมื่อปริมาณไนโตรเจน และฟอสฟอรัสในดินไม่เพียงพอต่อความต้องการของพืช เกษตรกรจึงต้องเพิ่มปริมาณของไนโตรเจน และฟอสฟอรัสในดินโดยการใส่ปุ๋ยเพื่อช่วยเพิ่มผลผลิต

1.5.1 การเคลื่อนย้ายธาตุอาหารในดิน

การเคลื่อนย้ายของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสลงสู่แหล่งน้ำ จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ การเคลื่อนย้ายโดยติดไปกับอนุภาคของดิน และ การชะละลาย (รูป 1-4) ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อแหล่งน้ำ สิ่งมีชีวิตในน้ำ คุณภาพของน้ำจนอาจทำให้เกิดปรากฏการณ์ยูโทรฟิเคชัน เนื่องจากธาตุไนโตรเจนและฟอสฟอรัสเป็นแหล่งอาหารของพืชน้ำ และแพลงก์ตอนพืช

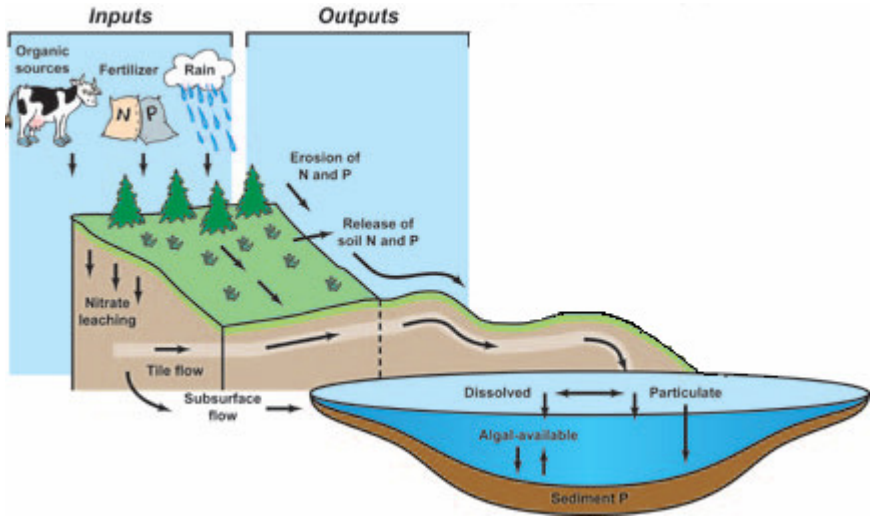

รูป 1-4 การเคลื่อนย้ายของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสลงสู่แหล่งน้ำ

ที่มา : Carpenter *et al*. (1998b)

การเคลื่อนย้ายไนโตรเจนในดินเข้าสู่แหล่งน้ำที่สำคัญคือ การเคลื่อนย้ายไปกับน้ำไหลบ่าหน้าดิน ถูกชะละลายลงสู่น้ำใต้ดิน และการกษัยการของดิน โดยทั่วไปแล้วสัดส่วนของไนโตรเจนที่สูญเสียไปกับน้ำไหลบ่าหน้าดินจะมีค่าไม่สูงมาก เมื่อเทียบกับการสูญเสียไนเทรตในกระบวนการชะละลาย อย่างไรก็ดีในพื้นที่มีการใช้ปุ๋ยเคมีอัตราสูง การสลายตัวของปุ๋ยอินทรีย์และปริมาณน้ำฝนมาก การสูญเสียไนเทรตไปกับน้ำไหลบ่าก็อาจมีปริมาณมากได้ (Owens *et al*., 1984; Ramos and Martinez, 2002) Buchholz (1990) พบว่าในพื้นที่เกษตรกรรมที่ควบคุมการใส่ปุ๋ยเคมีอย่างเหมาะสม ไนโตรเจนในน้ำท่ามาจากเศษซากพืชและอินทรียวัตถุมากกว่าจากปุ๋ยเคมี เพราะการสลายตัวของอินทรียวัตถุไม่มีความสอดคล้องกับการเจริญเติบโตของพืช จึงง่ายต่อการพัดพาไปกับน้ำไหลบ่ามากกว่าปุ๋ยเคมีที่มีการกำหนดเวลาใส่ลงไปในดิน นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับความแตกต่างของพืชที่ปกคลุมบนพื้นดิน (Elrashidi *et. al*., 2004) Junhong *et al*. (2004) ศึกษาการแพร่กระจายของไนโตรเจนในดินบริเวณลุ่มแม่น้ำ Taoer ประเทศจีน พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงของไนโตรเจนสูง ในรูปของไนเทรตในระดับ 0-10 เซนติเมตร และระดับ 10-30 เซนติเมตร เนื่องจากการชะละลาย และกระบวนการดีไนตริฟิเคชัน แต่ไนโตรเจนในรูปของแอมโมเนียจะกระจายตัวอยู่ในดินสูงกว่าในระดับ 0-10 เซนติเมตร (ผิวหน้าดิน) และพื้นที่ที่ดินมีความชื้นสูงดินชั้นบนจะถูกเคลื่อนย้ายตามช่องว่างของดินลงสู่ดินชั้นล่างได้ดี นอกจากนี้กรณีที่ดินมีเนื้อหยาบไนเทรตในดินจะสามารถเคลื่อนที่ลงไปได้ลึกกว่า เมื่อดินมีการระบายน้ำ ไนเทรตก็อาจจะสามารถเคลื่อนที่ร่วมกับ Capillary water มาสะสมที่ดินชั้นบนได้ (วิเชียร ฝอยพิกุล, 2536)

การสูญเสียฟอสฟอรัสจากดินไปปนเปื้อนระบบสิ่งแวดล้อมมักเป็นในรูปของฟอสฟอรัสที่ติดไปกับอนุภาคดินโดยการกษัยการของดิน และน้ำไหลบ่าหน้าดิน มิใช่การเคลื่อนย้ายฟอสฟอรัสในรูปของสารละลาย เนื่องจากฟอสฟอรัสส่วนใหญ่ละลายน้ำได้น้อยมาก และอิออนฟอสเฟตที่ละลายอยู่ในสารละลายดินมีน้อย นอกจากนี้มีการสูญเสียฟอสฟอรัสในรูปของดินที่ถูกน้ำพัดพา หรือดินที่ถูกลมหอบในแต่ละปีจะมีประมาณ 1-3 กิโลกรัม-ฟอสฟอรัส/ไร่/ปี (หรือประมาณ 0.4-1.2% ของฟอสฟอรัสทั้งหมดในดินชั้นไถพรวน) (คณาจารย์ภาควิชาปฐพีวิทยา, 2544; Elrashidi *et al.*, 2003)

การศึกษาบริเวณลุ่มน้ำเกรตเลค ชี้ให้เห็นว่าได้รับฟอสฟอรัสประมาณ 3,000 ตัน/ปี จากแหล่งน้ำย่อย 300 แห่ง โดยมาจากน้ำไหลบ่าในพื้นที่เพาะปลูกถึง 70% คอกปศุสัตว์ 20% และอีก 10% ส่วนใหญ่มาจากการกร่อนของตลิ่งและอื่นๆ (Miler *et al*., 1982; Culley and Bolton, 1983; Culley *et al*., 1983) ข้อมูลข้างต้นทำให้ทราบได้ว่าน้ำไหลบ่าหน้าดินในพื้นที่เกษตรกรรม (พื้นที่เพาะปลูกและคอกปศุสัตว์) เป็นตัวการสำคัญที่นำเอาอนุภาคดินที่มีฟอสเฟตติดไปด้วยประมาณ 2,700 ตัน/ปี โดยฟอสฟอรัสจะดูดซับมากับตะกอนหรือตกตะกอนกับแคลเซียม (Ca^{2+}) เหล็ก (Fe^{3+}) และอะลูมิเนียม (Al^{3+}) แล้วพัดพามากับน้ำไหลบ่าหน้าดินมากกว่าการถูกชะละลายผ่านดินลงสู่แหล่งน้ำ (Mackenthum, 1973; Golterman,1975; Gburek *et al*., 2000; Sharpley and Tunney, 2000) และความเข้มข้นของฟอสฟอรัสในดินที่ถูกกัดเซาะจะเป็นปฏิภาคโดยตรงกับปริมาณอนุภาคขนาดเล็ก (ดินเหนียวและดินแป้ง) ในน้ำท่า เมื่อตะกอนดินเหล่านี้แตกออกจากก้อนดินเป็นอนุภาคเดี่ยวจะแขวนลอยในน้ำได้นาน จึงเป็นแหล่งสะสมฟอสฟอรัสแก่สาหร่ายทำให้เกิดมลพิษต่อแหล่งน้ำเป็นบริเวณกว้าง (Rhoton *et al*., 1979)

1.5.2 ปัจจัยของการเคลื่อนย้ายธาตุอาหารในดิน

1.5.2.1 การใช้ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยอินทรีย์ และอินทรียวัตถุในดิน

การใส่ปุ๋ยในดินเป็นการเพิ่มปริมาณของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดิน โดยปุ๋ยจะเกิดการเปลี่ยนรูปไปอยู่ในรูปของอนินทรียไนโตรเจน ทั้งแอมโมเนียไนโตรเจน และไนเทรต-ไนโตรเจน นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มปริมาณอินทรียฟอสฟอรัส อนินทรียฟอสฟอรัส และฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ ดังนั้นการใส่ปุ๋ยในปริมาณมากเกินกว่าดินสามารถดูดซับไว้ได้อาจก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดิน เช่น ภาวะมลพิษจากปุ๋ยคอกในสภาพการเกษตรแบบเข้มข้นอาจเกิดได้ง่าย ไนโตรเจนในดินอาจปนเปื้อนลงสู่แหล่งน้ำจากกระบวนการชะละลายไนเทรต หรือการระเหยของแอมโมเนียไนโตรเจนจากกองปุ๋ย (Viets, 1974) ปุ๋ยอินทรีย์

จะเพิ่มศักยภาพของฟอสฟอรัสในส่วนที่ละลายได้ และส่วนที่เกาะยึดไปกับอนุภาคของดินที่อาจสูญเสียโดยน้ำท่า (สุภมาศ พนิชศักดิ์พัฒนา, 2545) และอินทรียวัตถุเป็นแหล่งสำรองธาตุอาหารของพืช เช่น ไนโตรเจน ฟอสฟอรัส กำมะถัน และธาตุอาหารอื่นๆ โดยธาตุอาหารเหล่านี้จะถูกปล่อยออกมาเมื่ออินทรียวัตถุถูกย่อยสลาย โดยกิจกรรมของจุลินทรีย์ (มุกดา สุขสวัสดิ์, 2544)

พื้นที่ทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม (66.3% ของพื้นที่ทั้งหมด) เกษตรกรในพื้นที่มีการใส่ปุ๋ยประมาณ 55,307 ตัน/ปี โดยปริมาณปุ๋ยที่ใช้ขึ้นกับความต้องการของพืชแต่ละชนิด (ตาราง 1-2 และ 1-3) ส่งผลให้มีการเพิ่มขึ้นของปริมาณไนโตรเจน และฟอสฟอรัสในดิน โดยไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดินชั้นบนไม่ว่าอยู่ในรูปปุ๋ยที่ใส่ลงในดินหรือมีอยู่ในดินอาจเกิดการเคลื่อนย้ายจากดินลงสู่แหล่งน้ำ และก่อให้เกิดปัญหามลพิษในแหล่งน้ำตามมา

ตาราง 1-2 อัตราการใช้ปุ๋ยเคมีในพื้นที่การเกษตรต่างๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

การใช้ประโยชน์ที่ดิน	ปริมาณปุ๋ยเคมี (ตัน/ปี)	อัตราส่วนต่อพื้นที่ (ตัน/ไร่/ปี)
นาข้าว	23,497	19
สวนยางพารา	26,805	13
สวนผสม และพืชไร่	5,005	31
รวมทั้งหมด	55,307	

ที่มา : Sereewatthanachai (2003)

ตาราง 1-3 ปริมาณของ N และ P_2O_5 ในปุ๋ยเคมีที่ใช้ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

สูตรปุ๋ย (N-P_2O_5-K_2O)	ปริมาณที่ใช้ (กิโลกรัม/ปี)	ปริมาณ P_2O_5 (กิโลกรัม/ปี)	ปริมาณ N (กิโลกรัม/ปี)
8-24-24	935,000	224,400	74,800
13-13-21	1,375,000	178,750	178,750
15-15-15	1,990,000	298,500	298,500
16-16-16	665,000	106,400	106,400
รวม	4,965,000	808,050	658,450
สูตรอื่นๆ	50,342,000	-	-
รวมทั้งหมด	55,307,000	-	-

ที่มา : Sereewatthanachai (2003)

1.5.2.2 ปริมาณน้ำฝน

1) การชะละลาย (Leaching) เมื่อดินได้รับน้ำเท่ากับอัตราความต้องการของพืช ไนเทรตจากปุ๋ย หรือจากการสลายตัวของอินทรียวัตถุจะเคลื่อนย้ายลงตามน้ำซึมลงทำให้เกิดการชะละลายลงสู่แหล่งน้ำใต้ดิน และเมื่อค่าการคายระเหยของน้ำมีค่าสูงกว่าอัตราการทดแทนน้ำในดิน ไนเทรตในดินจะเคลื่อนที่ขึ้นสู่ด้านบน โดยไนเทรตจะเกิดการชะละลายได้ดีกว่าแอมโมเนีย เนื่องจากแอมโมเนียสามารถจับกับอนุภาคของดินได้ดีกว่าโดยเฉพาะในดินที่มีอนุภาคขนาดเล็ก (ศุภมาศ พนิชศักดิ์พัฒนา, 2545) แต่ฟอสฟอรัสจะเกิดการชะละลายลงสู่แหล่งน้ำใต้ดินได้น้อยมากเนื่องจากสามารถดูดยึดที่ผิวอนุภาคของดินได้ดี

2) ปริมาณน้ำท่า (Runoff) โดยเมื่อปริมาณที่ฝนตกลงมามีมาก และตกนานจนมีน้ำในดินมากกว่าอัตราการไหลซึมของน้ำลงดิน ปริมาณน้ำไหลบ่าหน้าดิน (Surface runoff) จะเพิ่มขึ้น และในพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดใหญ่มีพื้นที่รองรับน้ำมาก น้ำไหลบ่าหรือน้ำท่วมมักเกิดเนื่องจากฝนธรรมดาที่ตกครอบคลุมทั้งพื้นที่ โดยไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดินจะเคลื่อนที่ไปกับน้ำไหลบ่าหน้าดิน (เสน่ห์ โรจนดิษฐ์, 2539; ศุภมาศ พนิชศักดิ์พัฒนา, 2545) นอกจากนี้พบว่าปริมาณธาตุอาหารในน้ำไหลบ่าหน้าดินในภาวะที่ฝนตกหนัก พื้นดินในลุ่มน้ำจะสูญเสียไนโตรเจนและฟอสฟอรัสไปกับน้ำและติดไปกับอนุภาคของดิน (Suzuki and Tabuchi, 1984; Machito, 2001; Ramos and Martinez, 2002) โดยเฉพาะน้ำฝนมีค่า pH ที่เป็นกรดต่ำกว่า 6 ทำให้ธาตุอาหารในดินซึ่งอยู่ในรูปอิออนบวกที่แลกเปลี่ยนได้เคลื่อนตัวออกจากผิวหน้าของดินเหนียวมาอยู่ในสารละลายดิน เมื่อมีน้ำไหลหลาก อิออนพวกนี้จะถูกชะพาออกจากดินได้ง่าย (ธัชชา รัมมะศักดิ์, 2538)

จากการศึกษาของ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2548ข) ระหว่างปี พ.ศ. 2535-2545 พบว่าในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาปริมาณน้ำท่าในพื้นที่มีความแตกต่างกันมาก โดยปริมาณน้ำท่าสูงสุดเท่ากับ 1,288 ล้านลูกบาตรเมตร/เดือน ในเดือน ตุลาคม-ธันวาคม และต่ำสุดเท่ากับ 156-320 ล้านลูกบาตรเมตร/เดือน ในเดือน มกราคม-กันยายน โดยการคำนวณด้วยแบบจำลอง VIC-2L และ Routing และปริมาณน้ำท่าเฉลี่ยในพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยมีความแตกต่างกัน ดังนั้น ปริมาณน้ำท่าของพื้นที่รองรับน้ำแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน ส่งผลต่อรูปแบบและลักษณะการเคลื่อนย้ายธาตุอาหารที่ติดไปกับอนุภาคของดินโดยน้ำไหลบ่าหน้าดิน

3) การกษัยการของดิน (Erosion) การกัดกร่อนของดินโดยน้ำนั้นเกิดขึ้นจากแรงกระแทกของเม็ดฝนที่ผิวหน้าดินทำให้น้ำกัดเซาะและพัดพาเอาอนุภาคของดินลงสู่แหล่งน้ำโดยน้ำไหลบ่าหน้าดิน การเคลื่อนที่จะมาจากพื้นที่สูงชันลงมาสู่พื้นที่ราบ โดยนำเอาไนโตรเจนที่

อยู่ในรูปสารละลายและสารแขวนลอยในอนุภาคของดินติดไปด้วย (ชูศักดิ์ คงคานนท์, 2538; เสน่ห์ โรจนดิษฐ์, 2539; ศุภมาศ พนิชศักดิ์พัฒนา, 2545) และHewlett and Nutter (1969) พบว่าในพื้นที่ป่าไม้ ไนโตรเจนและฟอสฟอรัสลงสู่แหล่งน้ำ ในรูปของฟอสเฟตและไนเทรต เมื่อเกิดการชะล้างหรือดินเกิดการพังทลาย จากการศึกษาของ Emsong Project (1998b) พบว่า พื้นที่ทะเลสาบสงขลาที่มีความเสี่ยงสูงต่อการเกิดการกษัยการของดินคิดเป็นพื้นที่ 3% ของพื้นที่ลุ่มน้ำ พื้นที่ที่มีความเสี่ยงปานกลางถึงต่ำ คิดเป็นพื้นที่ 49% ของพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยเฉพาะ อ.สะเดา อ.หาดใหญ่ อ.สงขลา และพื้นที่ที่เหลือเป็นพื้นที่ความเสี่ยงต่อการเกิดการกษัยการของดินต่ำมาก

เมื่อพิจารณาปริมาณไนโตรเจนและฟอสฟอรัสที่เกิดจากแหล่งกำเนิดมลพิษทั้ง 2 แหล่ง คือ แหล่งกำเนิดมลพิษที่ทราบตำแหน่งแน่นอน และแหล่งกำเนิดที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นอน ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาพบว่า ปริมาณไนโตรเจนทั้งหมดและฟอสฟอรัสทั้งหมดที่ปลดปล่อยลงสู่ทะเลสาบ เท่ากับ 4,640 และ 710 ตัน/ปี ตามลำดับ (ตาราง 1-4)

ตาราง 1-4 การประเมินค่าปริมาณไนโตรเจนทั้งหมด (TN) และฟอสฟอรัสทั้งหมด (TP) จากแหล่งกำเนิดมลพิษในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

แหล่งกำเนิด	BOD (ตัน/ปี)	TN (ตัน/ปี)	TP (ตัน/ปี)	แนวโน้ม
พื้นที่เมือง (1)	1,000	257	60	เพิ่มมากขึ้น
อุตสาหกรรม (1)	800	400	100	เพิ่มมากขึ้น
พื้นที่เขตชนบท (1)	3,300	750	165	เพิ่มขึ้นพอสมควร
ฟาร์มสุกร (1)	900	500	110	เพิ่มขึ้นตามปริมาณฟาร์ม
เลี้ยงโค/กระบือ	500	1250	20	ไม่แน่นอน
เลี้ยงเป็ด/ไก่	85	65	40	เพิ่มมากขึ้น
พื้นที่นาข้าว	-	825	170	เพิ่มมากขึ้น
พื้นที่สวนยางพารา	-	230	20	เพิ่มมากขึ้น
เพาะเลี้ยงปลา	400	45	14	ไม่เปลี่ยนแปลงจากเดิม
บ่อเลี้ยงกุ้ง	400	300	11	เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตามความต้องการของตลาด
ผลรวม การปลดปล่อยสู่ทะเลสาบ	7,385	4,622	710	เพิ่มมากขึ้น

หมายเหตุ : (1) = พื้นที่แหล่งกำเนิดมลพิษแบบทราบตำแหน่งแน่นนอน (Point source) โดยพบว่ามีปริมาณสารอินทรีย์ไนโตรเจนทั้งหมด และฟอสฟอรัสทั้งหมด เท่ากับ 81%, 41% และ 61% ตามลำดับ

ที่มา : Emsong project (1998a)

โดยพบว่าเป็นไนโตรเจนทั้งหมดและฟอสฟอรัสทั้งหมดที่มาจากแหล่งกำเนิดที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นอน เท่ากับ 2,715 และ 275 ตัน/ปี หรือ 59% และ 39% ของปริมาณที่ปลดปล่อยลงสู่ทะเลสาบ ตามลำดับ ดังนั้น แหล่งกำเนิดมลพิษที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นอนจึงเป็นแหล่งกำเนิดที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการปนเปื้อนของสารมลพิษในแหล่งน้ำ และจะปล่อยสารมลพิษ (ไนโตรเจนและฟอสฟอรัส) เข้าสู่สิ่งแวดล้อม โดยการชะละลายลงสู่แหล่งน้ำใต้ดิน และการหลุดติดไปกับอนุภาคของดิน

1.5.2.3 สมบัติบางประการของดิน

1) ขนาดอนุภาคของดิน ขนาดอนุภาคของดินจะเป็นปฏิภาคโดยกลับกับการยึดเกาะของไนโตรเจน และฟอสฟอรัส โดยทั่วไปดินที่มีเนื้อหยาบมีการเคลื่อนย้ายไนเทรตได้ง่ายกว่าดินที่มีเนื้อละเอียด ส่วนแอมโมเนียในดินจะยึดเกาะได้ดีกับอนุภาคของดินเนื้อละเอียดจึงมีโอกาสสูญเสียไปในรูปที่ติดกับอนุภาคของดินมากกว่า แต่ถ้ามีการถ่ายเทอากาศดีแอมโมเนียจะถูกออกซิไดซ์ให้กลายเป็นไนเทรตได้ง่าย และอนุภาคขนาดเล็กจะเป็นตัวกลางในการตรึงฟอสเฟตในดิน (Armitage, 1974; คณาจารย์ภาควิชาปฐพีวิทยา, 2544; สุภมาศ พนิชศักดิ์พัฒนา, 2545) นอกจากนี้พบว่าดินที่ไม่ไถพรวนจะมีการสูญเสียอนุภาคขนาดเล็กจากหน้าดินมากกว่าดินไถพรวน จึงมีแนวโน้มที่จะสูญเสียไนโตรเจนและฟอสฟอรัสมากกว่า (Dorich *et al*., 1984)

2) ค่าความเป็นกรด-ด่าง (pH) ในดิน การใส่ปูนขาวที่มากเกินไปในดินที่มีแคลเซียมสูงเกิดการสูญเสียแอมโมเนียในดินที่อยู่ในรูปของแก๊สได้ง่าย แต่การสูญเสียเช่นนี้จะไม่เกิดขึ้นในดินที่มีค่าความเป็น pH ต่ำกว่า 5.5 (Reichardt *et al*., 1982; สุภมาศ พนิชศักดิ์พัฒนา, 2545)

เมื่อมีค่าความเป็น pH ต่ำอิออนของฟอสเฟตจะตรึงกับอะตอมของอะลูมินัมและเหล็กที่อยู่ในโครงสร้างของอนุภาคเม็ดดินโดยกระบวนการ Surface reaction และถ้าค่าความเป็นกรด-ด่างสูงขึ้นเหล็กฟอสเฟต หรืออะลูมินัมฟอสเฟตสามารถปลดปล่อยไอออนฟอสเฟตออกมาสู่สารละลายดินได้ (คณาจารย์ภาควิชาปฐพีวิทยา, 2544; นวลศรี กาญจนกูล และคณะ, 2544) ปริมาณเหล็ก และอะลูมินัมในดินพื้นที่เกษตรกรรมจะมีผลโดยตรงกับปริมาณฟอสฟอรัสที่ละลายน้ำ และที่อาจเป็นประโยชน์ต่อสาหร่าย และในดินอินทรีย์เหล็ก และอะลูมินัม จะมีบทบาทในการช่วยลดการสูญเสียฟอสฟอรัสแบบชะละลาย (Wolf *et al*., 1985) ส่วนในดินที่มีความเป็นด่างจะมีแคลเซียม และแมกนีเซียมมากช่วยในการตรึงฟอสฟอรัสในดิน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าดินที่เป็นกลาง

จะมีอำนาจในการตรึงฟอสฟอรัสต่ำกว่าดินที่มีความเป็นกรดหรือเบส (สมชาย องค์ประเสริฐ, 2531)

1.5.2.4 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

การทำเกษตรกรรมต่อเนื่องกันเป็นระยะเวลานาน แบบไถพรวนและไม่ไถพรวนมีผลทำให้ค่า pH ของดินระดับผิวหน้าลดลงประมาณ 1 หน่วย ซึ่งมีสาเหตุมาจากการใส่ปุ๋ยเคมีติดต่อกันเป็นเวลานาน (Juo and Lal, 1979) โดยเฉพาะที่ระดับความลึก 0-15 เซนติเมตร เนื่องจากการที่จุลินทรีย์ในดินเข้าไปออกซิไดซ์ กับ NH_4^+ ไปเป็น NO_3^- ทำให้ค่าความเป็นกรดเพิ่มขึ้น และการที่พืชดูด NH_4^+ และ K^+ ไปใช้นั้น H^+ จะเข้าไปแทนที่ธาตุทั้ง 2 ในดิน มีผลทำให้ความเป็นกรดของดินเพิ่มขึ้นได้อีกด้วย (Van and Morre, 1978) ถ้าเกิดร่วมกับกระบวนการ Phototoxic ของ Al_3^+ จะมีผลทำให้เกิดการเพิ่มความเข้มข้นของสารละลายดินและอาจไปทำลายรากของต้นไม้ (Brunner *et. al*. 2002) และส่งผลถึงการเกาะยึดกับอนุภาคดินของไนโตรเจนและฟอสฟอรัส นอกจากนี้ยังพบว่าการทำเกษตรกรรมมีแนวโน้มทำให้อินทรียวัตถุในดินลดลง โดยเฉพาะดินทรายซึ่งอินทรียวัตถุอยู่ในรูปที่ยากต่อการใช้ประโยชน์ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการขาดธาตุโพแทสเซียมและแมกนีเซียม (Bettany *et al*., 1980) เมื่อปริมาณอินทรียวัตถุลดลงจะส่งผลต่อปริมาณธาตุอาหารในดินโดยเฉพาะไนโตรเจน ฟอสฟอรัส และกำมะถัน

การตัดไม้ทำลายป่าเป็นการนำเอาธาตุอาหารออกไปจากระบบนิเวศประมาณ 5-30 % ของปริมาณธาตุอาหารทั้งหมดที่พืชดูดขึ้นมาใช้ (Mccoll and Grigal, 1979) และการตัดไม้ถางป่าแล้วเผาพบว่าทำให้ดินแน่นทึบขึ้น ค่าความพรุนของดินลดลงจากการเผาทำลายอินทรียวัตถุในดิน (Norbert and Packer, 1972) ค่า pH ของดินจะสูงขึ้นในระยะแรก แต่มีแนวโน้มจะมีค่า pH เป็นกรดมากกว่าป่าดิบเขาตามธรรมชาติ (ประชุม สันทัดการ และคณะ, 2516)

ดินที่ผ่านการเลี้ยงกุ้งกุลาดำมาแล้วมีค่า pH เปลี่ยนแปลงสูงกว่าดินนาข้าว ค่าการนำไฟฟ้าสูงกว่าดินนาข้าว 396 เท่า ปริมาณอินทรียวัตถุลดลงต่ำกว่าดินนาข้าว 0.65 เท่า ปริมาณฟอสฟอรัสในดินนากุ้งเพิ่มขึ้น 7.96 เท่าของดินนาข้าว และปริมาณแคลเซียม แมกนีเซียม โพแทสเซียมอยู่ในระดับที่สูงกว่าดินที่ใช้ในการปลูกข้าวประมาณ 2.90, 1.50 และ 5.61 ตามลำดับ ส่งผลกระทบต่อพืชทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลเซียม แมกนีเซียม และโพแทสเซียมได้ เนื่องจากความเข้มข้นของคลอไรด์ และซัลเฟตสูง (สรสิทธิ์ วัชรโรทยาน และคณะ, 2519; พิภพ ปราบณรงค์, 2536; สมศักดิ์ มณีพงศ์ และคณะ, 2542)

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างไม่เหมาะสมต่อสมรรถนะของดินเช่น การทำนาในพื้นที่ดอนและดินที่มีลักษณะเป็นดินทราย ซึ่งมีความเหมาะสมที่จะทำไร่มากกว่า พื้นที่ที่มีความลาดชันสูงเหมาะแก่การเลี้ยงสัตว์แต่กลับนำไปปลูกยางพาราหรือพืชไร่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีความลาดเทมากกว่า 5% ที่ใช้เพาะปลูกพืชโดยไม่มีการอนุรักษ์ดินและน้ำที่เหมาะสม พื้นที่เปิดป่าเพื่อทำการเพาะปลูกหรือบริเวณทำไร่เลื่อนลอย ส่งผลให้เกิดปัญหาหลายประการ เป็นต้นว่าเกิดการชะล้างพังทลายที่เกิดขึ้นโดยการเร่งตัวของมนุษย์ (Accelerated erosion หรือ Man-made erosion) การพังทลายในลักษณะนี้เกิดขึ้นมากในประเทศไทย ซึ่งก่อให้เกิดการสูญเสียหน้าดินและธาตุอาหารพืชในดิน (ปฤษณา นันทพันธุ์ และคณะ, 2542ก) จากข้อมูลกรมพัฒนาที่ดิน (ตาราง 1-5) ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ภาคใต้เกิดการชะล้างพังทลายสูง โดยเฉพาะพื้นที่ที่ปลูกพืชไร่ และพื้นที่รกร้าง เนื่องจากภูมิอากาศที่มีฝนตกชุกตลอดเวลาเอื้อต่อการชะล้างพังทลายของดินสูง และเป็นพื้นที่ที่ไม่มีสิ่งปกคลุมดิน ในขณะที่พื้นที่ป่าและนาข้าวมีอัตราการชะล้างพังทลายน้อยเนื่องจากพืชพรรณธรรมชาติที่ปกคลุมดินช่วยป้องกันการไหลบ่าและการตกกระทบของเม็ดฝน

ตาราง 1-5 พื้นที่และอัตราการสูญเสียดินตามรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคใต้

รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน	พื้นที่ (ไร่)	อัตราการสูญเสียดิน (ตัน/ปี)
1. ป่าไม้	8,405,590	0.33
2. ที่นา	3,612,413	0.17
3. พืชไร่	150,542	35.94
4. ไม้ผลและไม้ยืนต้น	12,120,934	6.73
5. สวนผักและไม้ดอก	64,095	3.85
6. ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์	53,309	1.53
7. ที่รกร้าง	675,931	8.23
8. ที่อยู่อาศัยและพื้นที่อื่นๆ	19,114,378	-
รวม	44,196,992	

หมายเหตุ : 1. การสูญเสียดินดังแสดงในตารางนี้ เป็นการชะล้างผิวหน้าดินแบบแผ่นและแบบริ้ว ไม่รวมถึงการชะล้างแบบร่องลึกและการกัดเซาะริมตลิ่งและชายฝั่ง

2. ที่รกร้าง หมายถึง เนื้อที่ที่ไม่ได้ทำประโยชน์เลย ปล่อยทิ้งไว้เกิดเป็นพงหญ้ารกอยู่ จึงไม่สามารถปลูกพืชได้ในขณะนั้น แต่ถ้าทำการหักร้างถางพงออกไปก็จะสามารถทำการเพาะปลูกได้ ทั้งนี้ จะรวมหมายถึงที่นาและที่พืชไร่ที่ซื้อไว้เพื่อการเก็งกำไรด้วย (เฉพาะของครัวเรือนเกษตร)

3. ที่อื่น ๆ หมายถึง ถนน ทางเดิน คูน้ำ บ่อเลี้ยงปลา สระน้ำ ฯลฯ ที่มีอยู่ในฟาร์ม

ที่มา : กรมพัฒนาที่ดิน (มปท)

1.6 ผลกระทบของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสในดินต่อแหล่งน้ำ

ธาตุอาหารเคลื่อนย้ายเข้าสู่แหล่งน้ำในแต่ละพื้นที่ในปริมาณที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายและแพร่กระจายในพื้นที่นั้น การใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะต่างๆ ความแตกต่างของคุณสมบัติของดิน (Anderson, 1992; Mtetwa, 2003; Kong *et al.*, 2004; วันชัย วิชานันท์, 2525) การใส่ปุ๋ยในพื้นที่เกษตรกรรม และปริมาณน้ำฝนจะมีผลต่อปริมาณธาตุอาหารที่ถูกชะพาลงสู่แหล่งน้ำ

ถ้าธาตุอาหารเข้าสู่แหล่งน้ำมากเกินไปจะก่อให้เกิดมลภาวะในแหล่งน้ำที่เรียกว่ายูโทรฟิเคชัน (Washington, 1972) โดยเฉพาะไนโตรเจนและฟอสฟอรัสซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเจริญของแพลงก์ตอนพืชและพืชน้ำชนิดต่างๆ (Keneey, 1970) ไนโตรเจนที่พืชน้ำและแพลงก์ตอนพืชใช้ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของไนเทรต และแอมโมเนีย ส่วนฟอสฟอรัสมักเป็นพวกอินทรียฟอสเฟต และอนินทรียฟอสเฟตที่ละลายน้ำได้หรือดูดติดมากับตะกอน (Zajic, 1971; Aston and Hewitt, 1987; ศุภามาศ พนิชศักดิ์พัฒนา, 2523) ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้คุณภาพน้ำต่ำลงจนสัตว์น้ำที่อาศัยในแหล่งน้ำตาย นอกจากนี้สัดส่วนธาตุอาหาร เช่นไนโตรเจนต่อฟอสฟอรัส สัดส่วนของซิลิกาต่อไนโตรเจน หรือสัดส่วนของซิลิกาต่อฟอสฟอรัส สามารถเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบบางชนิดของแพลงก์ตอนพืช และทำให้แพลงก์ตอนพืชบางชนิดเพิ่มปริมาณขึ้นอย่างรวดเร็วผิดปกติ (Conley *et al.*, 1993; Sommer, 1994; Humborg *et al.*, 1997)

การปนเปื้อนของไนโตรเจนในรูปของไนเทรตในแหล่งน้ำที่ใช้ในการอุปโภค-บริโภค เช่น แหล่งน้ำธรรมชาติ แหล่งน้ำใต้ดิน ส่งผลต่อสุขภาพของมนุษย์และสัตว์โดยทางห่วงโซ่อาหาร และเมื่อดื่มน้ำที่มีความเข้มข้นของไนเทรตสูง (มากกว่า10 มิลลิกรัม/ลิตร ไนเทรต-ไนโตรเจน) ทำให้กระบวนการเมตาโบลิซึม (metabolism) ของวิตามิน เอ หยุดชะงักยับยั้งการเกิดออกซิเดชันของไซโตโครเมีย (cytochrome) ฮีโมโกลบินไม่สามารถนำออกซิเจนไปให้ส่วนต่างๆ ของร่างกาย เกิดโรคเมตาโมโกลบินเนีย (methemoglobinemia) ซึ่งมักเกิดกับทารกในครรภ์ เด็กทารก และสัตว์เคี้ยวเอื้อง (Viets and Hegeman, 1971; USEPA, 1992; Elrashidi *et. al.* 2004; คณาจารย์ภาควิชาปฐพีวิทยา, 2544)

การศึกษาพบว่า ปัญหายูโทรฟิเคชันในทะเลสาบสงขลาส่วนหนึ่งมาจากการชะพาธาตุอาหารจากแหล่งกำเนิดมลพิษที่ไม่ทราบตำแหน่งแน่นนอน โดยมีรายงานอย่างเป็นทางการตั้งแต่ปี 2527 และระดับความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ปลายปี 2536 เป็นต้นมา ความเข้มข้นของคลอโรฟิลล์เอในทะเลหลวงได้เพิ่มสูงขึ้นจากช่วงก่อนหน้านี้มาก ปริมาณคลอโรฟิลล์ เอ

จะผันแปรตามปริมาณธาตุอาหารไนโตรเจนทั้งหมด โดยที่ปริมาณธาตุอาหารฟอสฟอรัสทั้งหมดเปลี่ยนแปลงไม่สูงมากนัก ในระหว่างปี พ.ศ. 2545-2546 เกิดการระบาดสาหร่ายหนาม (*Najas* sp.) และสาหร่ายขนาดใหญ่ เช่น *Cladophora* และ *Enteromorpha* ในทะเลสาบตอนกลางครอบคลุมพื้นที่กว่า 160 ตารางกิโลเมตร นอกจากนี้ยังเกิดยูโทรฟิเคชันในทะเลสาบตอนนอกเป็นระยะๆ (กรมประมง, 2547; โสมลดา ประเสริฐสม และคณะ, 2544) ซึ่งการเกิดยูโทรฟิเคชันในทะเลสาบสงขลาอาจเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของไนโตรเจนและฟอสฟอรัสซึ่งเห็นได้ชัดเจนในทุกพื้นที่ และยังเป็นสาเหตุการตายของสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา เนื่องจากการขาดออกซิเจน (Sompongchaiyakul *et al*., 2004)

การเพิ่มขึ้นของแพลงก์ตอนพืชอย่างรวดเร็วส่งผลถึงตะกอนท้องน้ำ เนื่องจากในเวลากลางคืนแพลงก์ตอนพืชเหล่านี้จะใช้ออกซิเจนเช่นเดียวกับสัตว์น้ำต่างๆ ทำให้ออกซิเจนไม่เพียงพอ สัตว์น้ำต่างๆ ตายลงทับถมเน่าสลายในตะกอนบริเวณนี้ เมื่อเกิดมากขึ้นการเน่าเสียของตะกอนจะทำให้เกิดการสะสมของก๊าซไฮโดรเจนซัลไฟด์ เนื่องจากจุลินทรีย์ใช้ออกซิเจนในการย่อยสลายอินทรียวัตถุไปจนหมดจึงต้องใช้ออกซิเจนจากซัลเฟตอิออน (Abdullah and Danielsen, 1992) พบได้ชัดในทะเลสาบตอนบนซึ่งเกิดยูโทรฟิเคชันอย่างรุนแรงครอบคลุมทั้งพื้นที่มาเป็นระยะเวลานาน (กรมประมง, 2547) และบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนนอก บริเวณปากคลองอู่ตะเภา และปากคลองพะวง (ยงยุทธ ปรีดาลัมพะบุตร และนิคม ละอองศิริวงศ์, 2540)